

ΑΠΟΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ η μνήμη του τόπου / FAREWELL The memory of the land

Ντοκιμαντέρ μεγάλου μήκους | 88' | 2022

Σκηνοθεσία: Σταύρος Ψυλλάκης

Παραγωγή: Massive Productions - Σταύρος Ψυλλάκης

Γυρίσματα: ΕΛΛΑΔΑ (Νομός Χανίων), 2007

Σύντομη σύνοψη

Ο Γιάννης Λιονάκης, διωκόμενος και επικηρυγμένος αντάρτης, επιστρέφει σε ένα ταξίδι στους τόπους που καθόρισαν τη ζωή του. Μέσα από την αφήγησή του ξεδιπλώνεται μια απίστευτη προσπάθεια επιβίωσης δεκαεσάρων χρόνων (1948–1962), που ξεκινά με το τέλος του Εμφυλίου στην Κρήτη.

Κορμός της ταινίας είναι αδημοσίευτο υλικό που γυρίστηκε το 2007, στο πλαίσιο του ντοκιμαντέρ **Άλλος δρόμος δεν υπήρχε**. Ο λόγος του Λιονάκη, η επιστροφή στους τόπους της παρανομίας και η φυσική παρουσία του σώματός του μέσα στο τοπίο, συγκροτούν ένα κινηματογραφικό ταξίδι στη μνήμη του τόπου.

Η «μνήμη του τόπου» δεν αφορά μόνο το παρελθόν, αλλά έναν τρόπο ύπαρξης. Έναν τόπο όπου το έμψυχο και το άψυχο — οι άνθρωποι, η γη, οι σπηλιές, το φυσικό περιβάλλον — συγκροτούν ένα ενιαίο σώμα εμπειρίας. Όπως στο δημοτικό τραγούδι, ο τόπος δεν λειτουργεί ως φόντο, αλλά ως ενεργό υποκείμενο: θυμάται, προστατεύει και επαναλαμβάνει, μέσα στον χρόνο, μια πράξη συλλογικής και ηθικής συνέχειας.

«... χιλιάδες αγωνιστές σε όλο τον κόσμο είχαν δώσει ό,τι είχαν για ένα σκοπό που, όπως πίστευαν, όπως έλεγαν, ήταν μεγαλύτερος από τους ίδιους, μα που τελικά αποδείχτηκε πως το μεγαλείο του ήταν αυτοί οι ίδιοι». Chris Marker

Διακρίσεις

- Υποψήφια για το βραβείο IPIΣ ταινίας τεκμηρίωσης της ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΥ (IRIS AWARDS 2022, Nominated For Best Feature Documentary)

Σημείωμα σκηνοθέτη

Η ταινία **Αποχαιρετισμός – η μνήμη του τόπου** γεννήθηκε δεκαπέντε χρόνια μετά τα γυρίσματα του ντοκιμαντέρ **Άλλος δρόμος δεν υπήρχε**. Από εκείνη την ταινία είχαν προκύψει περίπου εβδομήντα ώρες πλούσιου και πολυδιάστατου υλικού, μεγάλο μέρος του οποίου έμεινε εκτός, όπως συχνά συμβαίνει στο ντοκιμαντέρ, όπου το μοντάζ έχει τη δική του αμείλικτη οικονομία.

Ανάμεσα σε όσα δεν χρησιμοποιήθηκαν, το υλικό με τον Γιάννη Λιονάκη στις σπηλιές του Αποκόρωνα κατείχε μια ξεχωριστή θέση. Η ξενάγησή του στους τόπους της παρανομίας, στο αποχαιρετιστήριο – όπως αποδείχτηκε – ταξίδι του στον χώρο που καθόρισε σε μεγάλο βαθμό τη ζωή του, παρέμενε μέσα μου ως μια εκκρεμότητα. Όχι όμως ως συνέχεια ή συμπλήρωμα της προηγούμενης ταινίας. Δεν ήθελα να επιστρέψω για να κάνω έναν **Άλλο δρόμο δεν υπήρχε** δεύτερη φορά.

Ο καταλύτης για να επιστρέψω σε αυτό το υλικό και, ταυτόχρονα, η οπτική γωνία με την οποία θα το προσέγγιζα, ήταν ένα απόσπασμα του Chris Marker από το ντοκιμαντέρ **Αν είχα τέσσερις καμήλες** (1966): *«... χιλιάδες αγωνιστές σε όλο τον κόσμο είχαν δώσει ό,τι είχαν για ένα σκοπό που, όπως πίστευαν, όπως έλεγαν, ήταν μεγαλύτερος από τους ίδιους, μα που τελικά αποδείχτηκε πως το μεγαλείο του ήταν αυτοί οι ίδιοι».*

Το απόσπασμα αυτό το σημείωσα αμέσως. Ήταν το φως που με οδήγησε ξανά στον Γιάννη και στις σπηλιές και μου έδωσε την οπτική με την οποία μπορούσα πια να προσεγγίσω αυτό το υλικό. Όχι για να

ερμηνεύσει εκ των υστέρων τη ζωή του Γιάννη Λιονάκη, αλλά για να μου επιτρέψει να σταθώ αλλιώς απέναντι στο υλικό. Δεν θεωρώ ότι ο ίδιος θα συμφωνούσε με αυτή τη διατύπωση — όχι μόνο από σεμνότητα, αλλά γιατί η πίστη στον σκοπό τους υπήρξε γι' αυτούς το παν. Ωστόσο, δεν αισθάνομαι ότι αυθαιρετώ. Έτσι έλαμπε μέσα μου ο Γιάννης. Και έτσι μπορούσα πια να μιλήσω γι' αυτόν.

Όταν μιλώ για «τη μνήμη του τόπου», δεν αναφέρομαι στη γεωγραφία ή στην ιστορία με τη στενή τους έννοια. Αναφέρομαι σε έναν τόπο όπου το έμψυχο και το άψυχο συνυπάρχουν και δρουν ισότιμα: οι άνθρωποι, η γη, οι σπηλιές, το φυσικό περιβάλλον. Όπως στο δημοτικό τραγούδι, ο τόπος συμμετέχει στη δράση, θυμάται και επαναλαμβάνει. Δεν αποτελεί σκηνικό, αλλά συλλογικό υποκείμενο εμπειρίας και επαναληπτικής ηθικής πράξης.

Υπό αυτή την έννοια, η ταινία αυτή θα μπορούσε να ιδωθεί ως ένα κρητικό έπος — όχι ηρώων, αλλά τόπου.

Σημείωμα προς τον αναγνώστη

Το κείμενο που ακολουθεί δεν αποτελεί σενάριο ούτε σύνοψη της ταινίας.

Περιλαμβάνει ολόκληρο τον λόγο που ακούγεται ή εμφανίζεται γραπτά στην ταινία (διάλογοι, on/off, super).

Οι τίτλοι των ενοτήτων καθώς και τα ενδιάμεσα κείμενα που τις συνοδεύουν και περιέχουν πραγματολογικά στοιχεία δεν εμφανίζονται στην ταινία και χρησιμοποιούνται αποκλειστικά για τη διευκόλυνση της ανάγνωσης από τρίτους.

Η προφορικότητα, οι επαναλήψεις και οι παύσεις του λόγου διατηρούνται αυτούσιες.

Οι σκηνές, η δομή και ο λόγος της ταινίας

01. Εισαγωγή – Ένα ταξίδι αποχαιρετισμού

SUPER (λευκά γράμματα σε μαύρο φόντο)

Πού ανήκεις; Στους νικητές ή μήπως στους χαμένους;

Είσαι νικητής κι ας είσαι νικημένος, του λέει.

Ένα πλεούμενο κινείται παράλληλα σε άγριο, γεμάτο βράχια, παραθαλάσσιο τοπίο. Κάπου-κάπου ένα χέρι δείχνει και μια φωνή οδηγεί.

[OFF - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Κοντά αριστερά, κόβε σιγά, σιγά.

Εδώ λέγεται Βαθύ νερό.

Εδώ έχω χάσει ένα πιστόλι μπερέτα, ωραίο, μου έπεσε εις τη θάλασσα, το βάθος είναι 15 μέτρα.

Δεν μπόρεσα να το βγάλω, το πήρανε, λοιπόν και θέλω να δω το μέρος, ..

Προχωρήστε λίγο ...

SUPER 1 (λευκά γράμματα σε μαύρο φόντο)

Οι αφηγήσεις που ακούγονται στην ταινία είναι από έναν διωκόμενο και επικηρυγμένο αντάρτη. 14 χρόνια (1948-1962) μιας απίστευτης προσπάθειας επιβίωσης που ξεκινάει με το τέλος του Εμφυλίου στην Κρήτη.

Να το εδώ μέσα είναι. Το Βαθύ νερό είναι εδώ μέσα (OFF).

SUPER 2 (λευκά γράμματα σε μαύρο φόντο)

Ο αφηγητής, Γιάννης Λιονάκης, είναι 87 χρονών το 2007 που έγινα οι λήψεις.

Οι αφηγήσεις δεν είναι προϊόν ιστορικής έρευνας και δεν ακολουθούν χρονολογική σειρά.

Να Αυτή η σπηλιά την έχουμε χρησιμοποιήσει, εμέναμε εκεί. (OFF).

SUPER 3 (λευκά γράμματα σε μαύρο φόντο)

Η ταινία είναι ένα ταξίδι αποχαιρετισμού στον τόπο που καθόρισε τη ζωή του.

Ένας ηλικιωμένος άνδρας (Γιάννης Λιονάκης, 86), με τη βοήθεια της κατσούνας του, προχωρά προς την είσοδο μιας μεγάλης τρύπας.

ΤΙΤΛΟΣ:

ΑΠΟΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

η μνήμη του τόπου

μια ταινία του Σταύρου Ψυλλάκη

02. Οι εγκλωβισμένοι αντάρτες – Σκοτωνότανε ένας, ένας, ένας, ένας, ...

Πλαγιά ορεινού όγκου. Πέρασμα προβάτων.

Κορφές και πλαγιές των Λευκών Ορέων μέσα στην αντάρα. (α)

SUPER 1 (λευκά γράμματα σε μαύρο φόντο)

Στην Κρήτη ο Εμφύλιος άρχισε ένα χρόνο αργότερα από την υπόλοιπη Ελλάδα και τέλειωσε το 1948, ένα χρόνο νωρίτερα από τη συντριβή των ανταρτών στο Γράμμο.

Κορφές και πλαγιές των Λευκών Ορέων μέσα στην αντάρα. (β)

SUPER 2 (λευκά γράμματα σε μαύρο φόντο)

Όμως οι ηττημένοι αντάρτες δεν μπορούν να φύγουν από την Κρήτη.

Κορφές και πλαγιές των Λευκών Ορέων μέσα στην αντάρα. (γ)

SUPER 3 (λευκά γράμματα σε μαύρο φόντο)

Όσοι έχουν απομείνει, εγκλωβισμένοι αρχικά στις Μαδάρες (Λευκά Όρη), κρύβονται τα επόμενα χρόνια σε απόκρημνες σπηλιές, σε καταφύγια και σε δύσβατα μέρη.

Κορφές και πλαγιές των Λευκών Ορέων μέσα στην αντάρα. (δ)

SUPER 4 (Λευκά γράμματα σε μαύρο φόντο)

Ο ένας μετά τον άλλο σκοτώνονται ή συλλαμβάνονται.

Πλαγιά των Λευκών Ορέων με δένδρα μέσα στην αντάρα.

Ο Γιάννης Λιονάκης στο τραπέζι του σπιτιού του.

Διαδρομή με στρατιωτικά άρβυλα σε πλαγιά των Λευκών Ορέων (ντύσιμο της αφήγησης).

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Σκοτωνότανε ένας, ένας, ένας, ένας, ένας ώσπου εμείναμε στο τέλος, εμείναμε αυτοί που ξέρεις, δηλαδή μια δωδεκαριά;

Είχαμε μείνει.

Στο τέλος ήμαστε 8 όλοι κι όλοι, 8.

Κι έτσι μείναμε μέχρι το '62 που φύγαμε από την Ελλάδα.

Αυτά.

03. Τότε καταφύγαμε σε αυτές τις σπηλιές

(υπήρχε μια περίοδος που ήτανε, σαν να πούμε, του Ιμπραήμη η περίοδος στην Πελοπόννησο)

Ο Γιάννης Λιονάκης στο τραπέζι του σπιτιού του.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Όσο περνούσε ο χρόνος τα πράγματα στριμωχνότανε, δεν υπήρχε τρόπος, είχανε πολλές δυνάμεις εδώ κουβαλήσει, απελευθερωθήκανε και από τις δυνάμεις, πρώτα της υπόλοιπης Κρήτης και ύστερα και από την Ελλάδα, γιατί υποχώρησε ο Δημοκρατικός Στρατός και ήτανε ελεύθεροι και παίζανε αυτοί μπιλιάρδο στην πλάτη μας.

Και κάνανε τότε αποσπάσματα των 500, μεγάλες δυνάμεις.

Θυμούμαι εδώ, τότε που μας είχανε στριμώξει πολύ, υπήρχε μια περίοδος που ήτανε σαν να πούμε του Ιμπραήμη η περίοδος στην Πελοπόννησο, ακριβώς τέτοια περίοδος.

Δεν υπήρχε τρόπος να παρουσιαστείς πουθενά, ερχότανε χιλιάδες, πίσω από σένα ...

Και τότε μόνο, στις σπηλιές, στις τρύπες, στα γκρεμνά, παντού μπήκαμε, παντού.

Ε λοιπόν τότε καταφύγαμε στις σπηλιές.

Και θυμούμαι ένα διάστημα που είχα πέσει στη θάλασσα και κολυμπώντας από τη Γεωργιούπολη, πιο πωδε, μέχρι την Κατεβατή, όσες σπηλιές εβρήκα τις σημείωσα, που μπορούσαν να, τις σημείωσα για να δούμε τι θα γίνει.

Και πράγματι αργότερα κουβαληθήκανε εδώ όλοι οι καταδιωκόμενοι.

Δεν είχανε που πάνε, δεν είχανε τι γίνουνε,

και ο κόσμος εδώ, αυτό το καντούνι ιδιαίτερα, δεν επρόδιδε εύκολα.

Δεν επρόδιδε και είχε και συνηθίσει από παλιές εποχές και συνεισέφερε (χρήματα), τρόφιμα κλπ.

Τότε καταφύγαμε σε αυτές τις σπηλιές.

Και θυμούμαι, εδώ στα γκρεμνά, πίσω από τον Κεφαλά, 1,2 ..(μετράει) ... 7..8, 8 σ ημεία και ήτανε μια μικρή ομαδούλα.

Όλοι οι διωκόμενοι από όλο το νομό είχανε κουβαληθεί.

Μόνο μια ομάδα έλειπε, έλειπε η ομάδα της Κισάμου που ήτανε,

οι περισσότεροι ξένοι, ήτανε ο καπετάν Γιώργης επικεφαλής

και οι περισσότεροι ήτανε ξένοι.

04. Οι σπηλιές – Ξεκινά το ταξίδι του αποχαιρετισμού

Ο Γιάννης Λιονάκης και ο σκηνοθέτης ξεκινούν με ένα φουσκωτό σκάφος. Πηγαίνουν στις σπηλιές. Ο Γιάννης του δείχνει στα βουνά τις τοποθεσίες που αναφέρει.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

6...7 φορές με πήρανε 'κείνη την ημέρα κυνήγι.

Κείνη την ημέρα, από το πρωί, το πρωί συνέβηκε αυτό στην Αχνότρυπα, μέχρι το βράδυ.

Και πολλές φορές τη Βαγγελιώ την Κλάδου την έχω περάσει μέχρι εδώ,

δεν μπορούσε να περάσει. Τα γκρεμνά είναι πολύ δύσκολα.

Και την περνούσα κι ερχόμαστε από δω και βγαίναμε απάνω στο βουνό.

- Βγαίνατε πάνω δηλαδή; (σκηνοθέτης)

Απάνω στο βουνό, στο βουνό. Περνούσαμε από δω και βγαίναμε πάνω.

- Για δείξε μου να δω καλλίτερα πίσω τα βουνά, για γύρνα λίγο να μου δείξεις. (σκηνοθέτης)

Ναι, ναι, να, αυτή είναι η Δαφνοκορφή. Απέναντι,

εκεί η κλεισούρα που γίνεται ανάμεσα στα δυο βουνά,

και το άλλο, τη Δαφνοκορφή και το άλλο είναι το Κλήμα,

το ιστορικό αυτό, η τοποθεσία που έγινε

από τον περασμένο αιώνα γίνανε πολλές μάχες.

Εδώ οι Γερμανοί σ' τσι τρύπες αυτές, είχανε μικρά κανόνια και περιμένανε αποβίβαση από 'δω

και φυλάγανε από 'δω το ...

Είδες, γαρμπής είναι και δεν αποκλείεται να κάνουμε τη δουλειά μας.

Ο Γιάννης και ο σκηνοθέτης συνεχίζουν να κινούνται με το φουσκωτό σκάφος, παράλληλα και κοντά στην ακτή.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Εδώ μπορείτε να μου πείτε τι είναι τούτο 'δω.

Νερό πρέπει να 'ναι.

Εδώ πιάσανε, είναι μια ομάδα βοσκοί, από τα ορεινά χωριά και τους πιάσανε,

καλλιεργούσανε χασίσια εδώ στα γκρεμνά μέσα, αλλά τους πιάσανε.

Ο Γιάννης και ο σκηνοθέτης συνεχίζουν την πορεία τους παράλληλα και κοντά στην ακτή. Βουνά καταλήγουν στη θάλασσα και δημιουργείται ένα άγριο, γεμάτο βράχια, εσοχές και τρύπες, παραθαλάσσιο τοπίο.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

- Αυτό είναι το Τραχήλι κύριε Γιάννη; (σκηνοθέτης)

Τούτο δω είναι το Τραχήλι. Η τοποθεσία Τραχήλι είναι αυτή.

Έχει και πηγάδι, εκεί που είναι το, είναι πηγάδι και βγαίνει βλυχάδα.

Αυτό το χρησιμοποιήσαμε πολύ κι εμείς.

- Ποιοι άλλοι το χρησιμοποιήσανε; (σκηνοθέτης)

Οι επαναστάτες του 18ου και 19ου αιώνα τόχανε εδώ βασικό λιμάνι, επαναστατικό λιμάνι.

Κρυφά κουβαλούσαν όπλα ή φεύγαν όπλα.

Από την ηπειρωτική Ελλάδα τα φέρνανε εδώ.

Εδώ τώρα, μόλις γυρίσουμε εδώ, είναι μια σπηλιά.

Όταν έπεσα στη θάλασσα και την εξερευνούσα από εδώ μέχρι πέρα την Κατεβατή,

είναι περίπου 10 σπηλιές, τις οποίες χρησιμοποιήσαμε

στη διάρκεια αυτή του εμφυλίου πολέμου ...

Χάρτης της περιοχής. Δημιουργείται η διαδρομή που περιγράφει, την οποία ακολουθούμε κι εμείς.

Ο Γιάννης και ο σκηνοθέτης συνεχίζουν την πορεία τους.

Μετά μια στροφή εμφανίζεται μια μεγάλη τρύπα (σπηλιά).

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Εδώ μόλις γυρίσουμε εδώ είναι μια μεγάλη και λέγεται Τρυπητή, αυτή η σπηλιά. Είναι μια σπηλιά βαθιά η οποία. ξετρυπάει από πάνω από τη στεριά και είναι σαν ανηφοράς, δηλαδή σα φινιστρίνι του βαποριού.

Εδώ υπάρχουνε θηρία μεγάλα.

Εδώ αυτό λέγεται Λάκκος, αυτό φαίνεται από τη λατινική από τους Βενετούς είχε μείνει, και ρίχνανε δίκτυα και τη νύχτα εβγαίνανε αυτά τα θηρία και τρώγανε, κόβανε τα δίκτυα, τρώγανε τα ψάρια..

Και μετά πηδούσανε.

Όταν ήτανε ησυχία σα να 'τανε μπόμπες εχτυπούσανε.

- Τι ψάρια ήτανε; (σκηνοθέτης)

Είναι μεγάλα θηρία, δεν ξέρω τι ψάρια είναι, εμένα κόντεψε κάποτε ένα να με φάει.

Είχαμε σκοτώσει μια φώκια και ρίξαμε κομμάτια φώκιας κάτω, τα τρώγανε και μάθανε και έριξα τον κέρτο και κοιτάζω κάτω και βλέπω, κι ήτανε, είχε έρθει και ήταν έτοιμο να μου χυμήξει. Ναι, ναι.

05. Η 1^η σπηλιά

Άγριο τοπίο και μια τρύπα χαμηλά στο βάθος. Ο Γιάννης δείχνει και αφηγείται...

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Να, από εκεί είναι η είσοδος...

Κάποτε με υποχρεώσανε να βγω να κουβαλήσω ξύλα.

Είχε κύματα 20 μέτρα μεγάλα, και βγήκα τελικά, σιγά εδώ σταμάτα, σταμάτα.

Εδώ μπορούμε άμα θέλετε να βγούμε, θέλετε να βγούμε;

Ναι, αν πάμε εκεί μπορούμε να βγούμε.

Δεν έχει άλλο τρόπο για να βγεις παρά μόνο εκεί.

Κατεβαίνουν στην 1^η σπηλιά. Ο Γιάννης με την κατσούνα του, δείχνει και πολύ παραστατικά αφηγείται.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Και βγήκα πάνω εδώ και κατέβαινα φορτωμένος, το 'χα 'δέσει εδώ στο λαιμό, ξύλα, να τωνα φέρω για να ψήσουνε.

Κι έρχεται ένα κύμα, βγήκε απάνω εκεί, και με πήρε κι εμένα.

Κι όταν άφηνα τα χέρια, μου χτυπούσαν οι πέτρες,

το κεφάλι μου δηλαδή. Τέλειωσε το κύμα και γλύτωσα κι εγώ, κατέβηκα.

Εδώ είναι μια πλάκα, το λένε Φυσηχήτρα,

και μέσα σε 10 mίn γέμιζα ένα καλάθι αχινιούς και δεν ξέρω αν έχει ακόμα.

Τάκα, τάκα, στα γρήγορα δηλαδή.

Ετυλιζόμαστε τα κεφάλια μας με τις μαντίες μας

γιατί θα σπάσουνε τα τύμπανα.

Ερχότανε η θάλασσα, έφραζε όλη τη σπηλιά και η πίεση μέσα ήτανε φοβερή.

Εδώ μέσα, μέσα. Θα σας δείξω που ακριβώς είμαστε

και τυλίζαμε τα κεφάλια μας με τις μαντίες για να μη σπάσουμε τα τύμπανα.

Μια μεγάλη τρύπα και στο έδαφος μια βαριά πέτρα. Ο Γιάννης την δείχνει.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Έλα να δεις τι έχει κάνει. Με τι δύναμη μπαίνει η θάλασσα.

Αυτό είναι, έχει βάρος πάνω από τόνο, πάνω από 1,5 τόνο.

Το γυρίζει η θάλασσα ξέρεις με τι; Σα να 'ναι καρύδι.

Γυρίζει με τέτοια ταχύτητα όταν μπαίνει ένα κύμα και φράζει όλη τη σπηλιά, τρέμει όλη, όλη η σπηλιά τρέμει, και τη γυρίζει γύρω, γύρω.

Ο Γιάννης με την κατσούνα του, προχωρά στη μεγάλη τρύπα. Σταματά και δείχνει.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Από εδώ είναι η είσοδος του καταφυγίου.

Εβγαίναμε απάνω από δω και γυναίκες κι η Αργυρώ και η Κατερίνα, άλλες γυναίκες δεν είχαμε, όχι ήτανε η Κλάδου, η Βαγγελιώ.

Από εδώ βγαίναμε απάνω κι όποιος ήθελε τώρα, θα τονε βγάλουμε πάνω να βγει.

Παίναμε έτσι, έτσι, έτσι και καταλήγαμε εκεί.

Αυτή την τρύπα, την οπή, τη βλέπεις; Απάνω εκεί, απάνω.

- Ναι, ναι. (σκηνοθέτης)

Άμα μπεις μέσα είναι 3 δωμάτια, μέσα.

Εδώ εβγήκανε πολλά έντυπα, μέσα εκεί.

Πολλά έντυπα είχαμε βγάλει, δηλαδή προκηρύξεις, εφημερίδες και λουπά.

Και θυμούμαι μάλιστα εδώ, σ' αυτό το πατάρι, με την Βαγγελιώ την Κλάδου είχαμε γράψει το δελτίο σχετικά με τη συμφωνία να φύγουνε τα σοβιετικά στρατεύματα από την Αυστρία τότε.

Γιατί μετά τον πόλεμο παραμείνανε χρόνια στην Αυστρία και εδώ θυμούμαι το γράψαμε αυτό μαζί.

Εδώ η γραφομηχανή αυτή που εκυνηγούσε η ασφάλεια, χρόνια να τη βρει, εδώ δούλεψε πολλά χρόνια. Τη δούλεψε η Κατερίνα.

Φωτογραφία της Κλάδου.

06. Είκοσι χρόνια στην παρανομία – Η απόφαση

(ουδέποτε δεν πέρασε από το μυαλό μου ότι μπορώ να βρεθώ μαζί με αυτούς που πολεμούσαμε)

Ο Γιάννης Λιονάκης στο τραπέζι του σπιτιού του.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Ήμουνε 20 χρόνια στην παρανομία.

20 χρόνια σε κίνδυνο φοβερό.

Ουδέποτε, ουδέποτε, το ξαναλέω, ούτε για μια στιγμή, ούτε για ένα δευτερόλεπτο, ούτε για 1/10 του δευτερολέπτου, δεν πέρασε από το μυαλό μου η ιδέα ότι μπορώ να βρεθώ μαζί με αυτούς που πολεμούσαμε.

Τέλειωσε. Το 'χα πάρει απόφαση.

Και το 'χα πει και δηλώσει και στη Θεσσαλονίκη, ότι αν θα φύγω από εδώ δεν ξαναμπαίνω και το 'πα, δεν ξαναμπαίνω μέσα παρά μόνο αν με πάτε σκοτωμένο. Τέλειωσε.

Αν αυτό δεν είναι εγωισμός, δεν είναι, είναι απόφαση

Φωτογραφία: ο Γιάννης Λιονάκης φαντάρος.

Η απόφαση μου ήτανε να μην παραδοθώ ποτέ.

Ότι και να συνέβαινε δεν θα παραδινόμουν ποτέ.

Βάστουνε το όπλο, το 'χα κολλημένο μαζί μου να αμυνθώ μέχρι θανάτου.

Ε, από εκεί βρίσκει λύσεις.

Επομένως, κοίταξε να δεις, αυτοί πολλοί που λένε,

έχω πέσει σε πολλές ενέδρες, όχι μια και δυο, πολλές,

λοιπόν αφού είσαι αποφασισμένος πια σκέφτεσαι να δεις,

να βρεις ένα τρόπο να φύγεις, αλλιώς θα πεθάνεις, τέλειωσε.

07. Τα υπολείμματα τους

(μπορεί ν' αρνηθεί κανείς ότι ο άνθρωπος κατάγεται από τον πίθηκο;)

Ο Γιάννης Λιονάκης στην είσοδο της 1^{ης} σπηλιάς δίνει οδηγίες.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Λοιπόν μπορεί να βγει ένας επάνω εκεί; Ποιος από σας είναι...

Ποιος είναι πιο γαργάντζουλας;

Έλα, εσύ μπορείς να βγεις; Εκεί πάνω;

Θα σου δείξω εγώ πως θα βγεις ...

Ποιος είναι αυτός; Τα πατήματα μας είναι αυτά.

Ένα, δύο, έχει άλλο ένα τρία, και πιάνεις απάνω τις πέτρες

και βγαίνεις και πάεις έτσι, έτσι, και βγαίνεις μέσα.

Μέσα εκεί θα βρεις αντικείμενα.

Θα βρω αντικείμενα τώρα; (Δημήτρης)

Ναι, ναι, τώρα θα βρεις.

Θα 'ρθω κι εγώ (Γιώργος).

Ένα τσικάλι το πήραμε μαζί με το φαΐ από τον Κεφαλά και το φέραμε εδώ πέρα.

Μας γκρεμίστηκε από το γκρεμό,

πήγε 1000 μέτρα κάτω, και το φέραμε και μαγειρεύαμε εδώ.

Δύο μέλη του συνεργείου, ο Δημήτρης και ο Γιώργος, οι εθελοντές, αρχίζουν να σκαρφαλώνουν. Ο Γιάννης τους δίνει οδηγίες. Οι υπόλοιποι βλέπουν και σχολιάζουν.

- Και περνάω απέναντι έτσι; (Δημήτρης)
- Ναι, πήγαινε τώρα πλάι όπως είναι, εκεί πέρα. (Γιάννης)
Και ο Ρουμανιάς εμπήκε εδώ πέρα και ο Μπολούδης εμπήκε, όλοι μπήκανε. (Γιάννης)
- Πρέπει να 'ναι μεγάλο. (σκηνοθέτης)
- Μεγάλο, τρία δωμάτια είναι. (Γιάννης)
Μέσα έχει τρία δωμάτια, η είσοδος κι ένα από 'δω κι ένα από 'κει.
- Ναι μπω; (Δημήτρης)
- Ναι, ναι, έμπα, έμπα. (Γιάννης)
- Από πού θα κατέβει; (Γιώργος)
- Εγώ έχω κάνει εδώ πέρα τόσο καιρό. Εσύ δεν μπορείς... (Γιάννης)
- Μπορείς να ξαναβγείς όμως; (σκηνοθέτης)
- Μπορεί, μπορεί. (Γιάννης)
- Αυτού έχουμε μια πέτρα που όταν κάνανε, ρίχνανε πυροβολισμούς και έχουμε μια πλάκα εκεί και το κλείναμε. Για να μη... (Γιάννης)
- Εκεί μέσα είχε 3 δωμάτια. (Γιάννης)
- Δημήτρη μην πάθεις τίποτα... (σκηνοθέτης)
- Καλά την κάμερα πως θα μου τη δώσεις; (Δημήτρης)
- Θα 'ρθω, θα την πάρω με το σχοινί. (Γιώργος)
- Που είναι το φως; (Χρήστος)
- Εδώ αντανakλά η θάλασσα και έρχεται ο ήλιος, να τονε εδώ. (Γιάννης)

Ο Δημήτρης και ο Γιώργος, έχουν μπει στο εσωτερικό της 1ης σπηλιάς και σχολιάζουν, ενώ κινηματογραφούν, τα αντικείμενα που βρίσκουν.

[ΟΝ - Δημήτρης και Γιώργος]

Εδώ μόλις που βρίσκουμε...περίμενε λίγο...

Τη σφαίρα τη βλέπεις που δείχνω;

Λοιπόν εδώ πέρα είναι ένα κατσαρόλι που μαγειρεύανε.

Στο πρώτο δωμάτιο βρήκαμε σφαίρες, αρκετές σφαίρες.

Ένα ζευγάρι γυαλάκια.

Φώτισε έξω τον τοίχο να δω, έτσι.

Εδώ είναι, στο άλλο δωμάτιο πάει, αλλά...

Πάμε δεξιά. Κοίτα εδώ, που το 'χαν για να κρεμάνε, αυτό εδώ, να ο άλλος, κι άλλος ένας εδώ μέσα. Αυτός εδώ. (γάντζοι).

Τα χρησιμοποιούσανε για να κρεμάνε.

Πάμε μέσα.

Ο Δημήτρης και ο Γιώργος, συνεχίζουν να εξερευνούν και να σχολιάζουν.

[ΟΝ - Δημήτρης και Γιώργος]

- Κατέβα λίγο, πάμε να μπούμε στη δεύτερη σπηλιά.
- Λοιπόν, για μπες ρε Γιώργο μέσα να δούμε.
- Μπαίνεις βέβαια γονατιστά, μέσα έχει παπούτσια, κάτι σφαίρες, ένα πήλινο και προχωράει και παρά μέσα.
- Για προχώρησε λίγο πιο μέσα στη σπηλιά να δούμε εκεί πέρα, δείξε μου να δούμε το βάθος της. Εκεί, εκεί.
- Φώτισε λίγο πιο καλά στο βάθος. Τι γίνεται εκεί στο βάθος;
- Βλέπω μαύρο.
- Εδώ έχει άλλες 2 εισόδους που πάει παρά μέσα, έχει άλλο ένα δωμάτιο, αρκετά ευρύχωρο.
- Δημήτρη καλά είστε; (σκηνοθέτης από έξω)
- Ναι, ναι. (Δημήτρης)
- Σε ποιο δωμάτιο είσαστε; (σκηνοθέτης από έξω)
- Στο δεύτερο τώρα. (Δημήτρης)
- Το κιούπι το πήλινο να το πάρουμε ή καλλίτερα να τα' αφήσουμε; (Γιώργος)
- Να πάρουμε το κιούπι το πήλινο; (Δημήτρης)
- Το κιούπι αν μπορείς, αλλά το άλλο το τσικάλι το θέλω (Γιάννης από έξω) (διάλογος με τους απ' έξω)
- Το πήλινο το αφήνω εδώ. (Γιώργος)
- Και τα δύο πάρε τα. (Δημήτρης)
- Άστα, άστα να υπάρχει και κάτι εδώ μέσα (Γιώργος) ...

Ο Δημήτρης και ο Γιώργος, συνεχίζουν να εξερευνούν και να σχολιάζουν.

[ΟΝ - Δημήτρης και Γιώργος]

- Από 'δω δεν μπαίνει, εκτός αν μπορούσες να μπεις παλιότερα, λόγω σταλακτιτών, έχουνε μπει σταλακτίτες. Μπαίνεις από δίπλα, αλλά οριακά, συρτά.
- Έχει κάτι σόλες από παπούτσια.
- Φώτισε την μέσα. Α μπράβο εκεί. (Δημήτρης)
- Τουλάχιστον 3 μέτρα πάει μέσα ακόμα (Γιώργος).
Για τουλάχιστον,...εκείνο εκεί πέρα είναι ένα μπουκάλι; Ναι, ένα μπουκάλι είναι.
- Τουλάχιστον 5...6 άτομα μπορούν άνετα σ' αυτό, (Γιώργος)
- Φώτισε το μπουκάλι λίγο... (Δημήτρης)
- σ' αυτό το δωμάτιο, να ζήσουν (Γιώργος)
- Από αέρα είμαστε καλά πάντως. (Δημήτρης)
- Ναι, ναι αναπνέουμε κανονικά, έχει δροσιά (Γιώργος)
- ούτε κουνούπια, ούτε τίποτα. (Δημήτρης)
- Φώτισε μου λίγο τη γωνία εκεί πέρα Γιώργο.. (Δημήτρης)
Κατέβασε σιγά, σιγά το φως προς τα κάτω.
- Είναι ένα σύμπλεγμα από 3 σπηλιές οι οποίες επικοινωνούν με στενά τούνελ,... (Γιώργος)
λίγο στενόχωρα, 5...6 άτομα άνετα όμως.
- Πάμε σιγά, σιγά να σε βλέπω λίγο να βγαίνεις. (Δημήτρης)
Σ' ένα σημείο είναι ψηλά βέβαια, στο άλλο σημείο πρέπει να 'σαι γονατιστός. (Γιώργος)
- Λοιπόν, το 'χω εγώ, σας βλέπω λίγο κάτω ... (Γιώργος)

Ο Δημήτρης και ο Γιώργος, οι εθελοντές, αρχίζουν να κατεβαίνουν από την είσοδο της σπηλιάς. Ο Γιάννης τους δίνει οδηγίες και σχολιάζει.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ διάλογος με Δημήτρη και Γιώργο που προσπαθούν να κατέβουν]

Μπορεί ν' αρνηθεί κανείς ότι ο άνθρωπος κατάγεται από το πίθηκο;

Να το. Άμα τα βλέπεις, βεβαιώνεσαι γι' αυτό.

- Έχει κοράλλια εδώ. (Γιώργος)

Δεν τον έπλασε ο Θεός σε 7 μέρες, εγίνηκε απ' τον πίθηκο. (Γιάννης)

Και έχει δίκιο ο Έγκελς όταν λέει η εργασία έφτιαξε ουσιαστικά τον άνθρωπο.

Και το χέρι του και το μυαλό του και τη διαμόρφωσή του.

- Φοβερά!!! (Γιώργος)

- Από 'δω είναι η κάθοδος, έτσι; (Δημήτρης)

- Ναι, ναι ωραία, ναι. (Γιάννης)

Αριστερά, αριστερά, αριστερά έχει πάτημα, ...εδώ, εδώ πάτα εκεί. (Γιάννης)

Ναι, ωραία. Εντάξει, τώρα είσαι κοντά. (Γιάννης)

Ο Γιάννης και οι δύο εθελοντές σχολιάζουν τα αντικείμενα που βρήκαν.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ και Δημήτρης και Γιώργος]

- Α, να έχει του γερμανικού τουφεκιού. (Γιάννης)

Και γυαλιά έχει.

Αυτό είναι μπαταρία, ε; (Γιάννης)

Δεν ξέρω τι είναι. (Γιώργος)

Μπαταρία θα 'ναι. (Γιάννης)

- Πάντως έχει σφαίρες και γερμανικού και 45άρες. (Γιώργος)

- Αυτό είναι 45άρι. Ναι, ναι (Γιάννης)

Ήτανε και πολυβόλο μέσα, μπορεί να 'ταν ένα γερμανικό πολυβόλο.

Δεν ξέρω αν το πήραμε από 'δω.

- Πάνω δεν ήταν τίποτα, δεν είχε μείνει τίποτ' άλλο. (Γιώργος)

Ωραία σπηλιά. Φοβερή (σχόλια Δημήτρη, Γιώργου)

- Τα υπολείμματα μας είναι αυτά... (Γιάννης)

08. Ο σοβαρός τραυματισμός

(στον ύπνο του γκρεμίστηκε κι έπεσε κάτω εδώ ο αδερφός μου ... κι έβγαλε και το μάτι του)

Ο Γιάννης και οι δύο εθελοντές συνεχίζουν την κουβέντα.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ και Δημήτρης και Γιώργος]

- Και διάφορα μικροαντικείμενα σκουριασμένα (Δημήτρης) ...

Εκεί ακριβώς απ' την πόρτα, έπεσε, κοιμότανε, ήτανε γεμάτο,

δεν θυμούμαι πόσοι είμαστε, εφτά,

και προς την πόρτα κοιμούτανε ο αδερφός μου

και στον ύπνο του πήρε κάτω και γκρεμίστηκε κι έπεσε κάτω εδώ.

Ναι, ναι, έπεσε κάτω, έσπασε το χέρι, την ωμοπλάτη,

και τον βρήκα εδώ κάτω, χτυπημένο, είχε ανοίξει το στόμα

και όσο χόντρος είχε το στόμα του ανοιχτό έτρεχε το αίμα.

Έσπασε το χέρι, την ωμοπλάτη κι έβγαλε και το μάτι, έβγαλε και το μάτι του.

Λοιπόν τονε σηκώσαμε μετά, τονε βγάλαμε απάνω, πήγαμε

και βρήκαμε ενέσεις και του κάναμε καμπόσες ενέσεις,

τονε εδέσαμε όπως μπορούσαμε και τελικά δεν τα κάναμε καλά

και αυτές, πιθανότατα,

αυτό που έδειξες ένα κομμάτι, ήτανε, του κάναμε πενικιλίνες.

Ναι, ναι δεν αποκλείεται να 'τανε αυτό.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ και Δημήτρης και Γιώργος]

- Με τι φώτα μπαίνατε μέσα; Με τι φως μπαίνατε; (Γιώργος)

Φώτα, δεν είχαμε φώτα εμείς, εμείς δεν ανάβαμε, ούτε φακό, ούτε τίποτα.

Χωρίς φώτα μπαίναμε, γιατί ήτανε ακταιωροί και παρακολουθούσανε τη στεριά για να δούνε.

Φώτα δεν χρησιμοποιούσαμε.

Μέσα είχαμε, να σας πω τι βάζαμε.

Όπως ήτανε αυτό της πενικιλίνης του κάναμε μια τρύπα από πάνω, του βάζαμε μέσα πετρέλαιο και του βάναμε ένα φυτιλάκι.

Αυτά ήτανε τα φώτα που είχαμε, δεν είχαμε άλλα φώτα.

- Ναι, γιατί πέρα από το πρώτο διαμέρισμα μέσα δεν βλέπεις τίποτα, δεν μπορείς να δεις τίποτα (Γιώργος).

Ναι, άμα δεν έχεις αυτό δεν μπορείς να δεις.

09. Η ζωή στις σπηλιές – Βιογραφικά

(είχαμε φτιάξει όμως τέτοια μέτρα που θα πλερώνανε ακριβά το τομάρι μας, αλλά θα μας εβγάνανε)

Ο Γιάννης Λιονάκης στο τραπέζι του σπιτιού του.

Φωτογραφίες του Γιάννη σε εκείνη την ηλικία.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Οι σπηλιές, εις τσι σπηλιές τι ζωή ήτανε;

Ήτανε, από εκεί ξεκινούσε μια ομάδα να πάει να χτυπήσει κάπου,

έστω και 5 και 6 ώρες μακριά και μετά ξανά γύριζε εκεί.

Σπάνια ήτανε που δεν ξαναγύριζε, αν δεν σκοτωνότανε φυσικά.

Στις σπηλιές υπήρχε οργάνωση μέσα, ήτανε, είχε ραδιόφωνο,

βγαίνανε προκηρύξεις, πολύγραφος και άλλα τέτοια.

Είχαμε όμως, πώς να σου πω, ένα σύστημα καταφυγίων τέτοιο,

όχι μόνο στις σπηλιές, αλλά και έξω από τις σπηλιές,

που το χρησιμοποιούσαν σαν ενδιάμεσο σταθμό

για να μπορείς να προλαβαίνεις,

δεν προλάβαινες διαφορετικά, τη νύχτα δεν μπορούσες,

γιατί μόνο νύχτα εγινότανε οι κινήσεις.

Εις τις σπηλιές μέσα, εκεί μαγειρεύαμε,

παίρναμε όμως όλα τα μέτρα που χρειαζότανε

γιατί αυτοί κάνανε φοβερές εξερευνήσεις.

Και την ημέρα και τη νύχτα και από τη θάλασσα και από τη στεριά.

Επαίρνανε τις σπηλιές με μικρά πολεμικά βαπόρια και τις χτυπούσανε

με τα κανονάκια και τους ρίχνανε μέσα δηλητήρια.

Τις σφραγίζανε, αέρια. Ερχότανε με καϊκία ειδικά, θυμούμαι πολλές φορές,

μια φορά ήρθανε μια 100στη, και μας, παραλίγο να μας προλαβαίνανε.

Είχαμε φτιάξει όμως τέτοια μέτρα που θα πλερώνανε ακριβά,

το τομάρι μας θα το πληρώνανε, αλλά θα μας εβγάνανε.

Δεν υπήρχε άλλος δρόμος.

Ο Γιάννης Λιονάκης στο τραπέζι του σπιτιού του.

Παιδική φωτογραφία του Γιάννη με την οικογένειά του.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Εδώ είμαι πόσων χρονών, 4...5χρονών.

Αυτή είναι η γιαγιά μου, τούτοι 'δω είναι μπαρμπάδες μου.

Γεννήθηκα εδώ στο Γαβαλοχώρι το '21.

Και πήγα στο Γυμνάσιο, και όπως σου 'πα τέλειωσα το Γυμνάσιο

με τον 1ο χρόνο της Κατοχής, ίσως και λίγο αργότερα.

Λοιπόν, εγώ δεν μπήκα στη νεολαία του Μεταξά,

η οποία δημιουργήθηκε μετά το '36
και μας υποχρεώνανε στο Γυμνάσιο,
όταν ήσουν εξωσχολικός δεν μπορούσαν να σε υποχρεώσουνε.
Στο Γυμνάσιο μας το κάνανε υποχρεωτικά.
Εγώ αρνήθηκα να μπω και τελικά με διώξανε.
Και είχα οργανωθεί το '38 στην ΟΚΝΕ.
Ήτανε Ομοσπονδία Κομμουνιστικών Νεολαίων.

Και είχαμε κάνει στο Βάμμο, στο γυμνάσιο Βάμμου μια απεργία,
είχαμε σφραγίσει τις κλειδαριές για να μη μπορούνε να μπούνε,
μας κυνήγησε η αστυνομία και λοιπά.

Από το '38 επομένως εμπήκα στη νεολαία.
Ύστερα εκάμανε συλλήψεις ο Μεταξάς και εχάσαμε την επαφή μας,
μετά όμως το '41 μπήκαμε. Το '41 το Δεκέμβρη ξαναμπήκα στο ΕΑΜ,

10. Η πολύτιμη σπηλιά – Η βοήθεια των χωριανών και η παράδοση (βάζανε στα γουρνάκια νερό για να περάσουμε εμείς τη νύχτα να το θρούμε να πιούμε – ο κόσμος είχε επίγνωση του σκοπού που έκανε, το ξέρανε αυτοί, και συνεχίζανε να το κάνουνε το ίδιο)

**Ο Γιάννης Λιονάκης όρθιος μπροστά σε μια εσοχή των βράχων. Η κατσούνα του στο ένα χέρι,
ένα σκεύος από τα υπολείμματα στη σπηλιά, στο άλλο.**

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

- Πως σου 'ρχεται στο νου ότι εκεί μέσα υπάρχει σπηλιά; (σκηνοθέτης)
Αυτό θα καταλάβεις πια ανάγκη μ' έκανε να ερευνήσω μέχρι την τελευταία λεπτομέρεια.
Και το λέω άλλη μια φορά: από το Κοπράνι που σας είπα στο δρόμο,
μέχρι την Κατεβατή όλα τα γκρεμνά τα 'χω ερευνήσει.

Τα 'χα ερευνήσει και δεν την ξέρει κανείς χωριανός, κανείς, αυτή την περιοχή.
Δεν τις ξέρει αυτές τις τρύπες. Και τη βγάλαμε εμείς εδώ.
Και θεωρώ ότι μας βοήθησε πάρα πολύ αυτή η σπηλιά
και βοήθησε πολλούς αγωνιστές και τη βγάλανε, ζήσανε.
Από δω φύγανε, σκοτωθήκανε αλλού, παραπέρα.
Εδώ δεν σκοτώθηκε κανείς.
Κι αυτό δείχνει, αυτό δείχνει πόσο μας βοήθησε αυτή η σπηλιά.

Και πρέπει να πω τούτο ότι οι κάτοικοι του χωριού αυτού, του Κεφαλά,
ήτανε από την παράδοση συνηθισμένοι
και ήρθε μια εποχή που τα πράγματα ήτανε τόσο δύσκολα
κι αντί για καλημέρα ο ένας να λέει στον άλλο, ξέρεις, δεν ξέρω,
Αυτή ήτανε το καλημέρα και η απάντηση. Ξέρεις, δεν ξέρω.

Γιατί ερχότανε όλοι, μετά το τέλος ιδιαίτερα του εμφυλίου πολέμου
εις την ηπειρωτική Ελλάδα το '49,
όλοι οι στρατηγοί πέρασανε από 'δώ και κάνανε μάθημα
ποιος θα μας εξοντώσει με επιτυχία και βάνανε προθεσμία,
ο ένας 15, άλλος 20, άλλος 18 μέρες και λοιπά.
Και τελικά εδοκιμάζανε τις ικανότητες τους, εδώ.

Και ο κόσμος έφτασε στο σημείο, εδώ στο χωριό,
να παίρνει τέτοια μέτρα ώστε να μην μπορούνε να μάθουνε τίποτα.
Γιατί η φλυαρία ήτανε ένας προδότης.
Και έλεγε τότε ο ένας, ξέρεις, δεν ξέρω. Αυτή ήτανε η απάντηση.

Και οι κάτοικοι του χωριού, εις τα γουρνάκια που υπήρχανε
στα αλώνια και στα χωράφια, ερίχνανε νερό, ξέρανε ότι μας πιάνανε
όλες τις στέρνες, δεν μπορούσαμε να πιούμε νερό.

Βαστούσανε νερό, απαγορευότανε, αν τους πιάνανε να κρατάνε νερό στο χωράφι ή ψωμί,
είχανε συνέπειες, είχανε ιστορίες. Αυτοί βάζανε στα γουρνάκια νερό

για να περάσουμε εμείς τη νύχτα να το βρούμε να πιούμε.

Αν έλειπε ο κόσμος, αυτός ο παραδοσιακά εκπαιδευμένος κόσμος, δεν θα τη βγάζαμε.

Ο κόσμος είχε επίγνωση του σκοπού που έκανε, το είχε κάνει κι άλλες φορές, οι πατεράδες των, οι παππούδες των και λοιπά, το ξέρανε αυτοί και συνέχιζαν να το κάνουν το ίδιο.

Ο Γιάννης Λιονάκης, όρθιος μπροστά στην εσοχή των βράχων, συνεχίζει την αφήγησή του.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Και αναφέρω μια μικρή περίπτωση.

Κάποτε, εδώ είναι μια σπηλιά θα σας τη δείξω, υπολογίζανε ότι είχε μέσα 5000 περιστέρια και έχει και νερό μέσα.

Τη λένε Κατεβατή. Ο Οσμάν Πασάς έκλεισε μέσα ένα καπετάνιο, τον λέγανε Γρηγόρη Δαμινό, ήτανε, καλόγερος ήτανε από δω από το χωριό.

Είχε 12 αντάρτες και 80 γυναικόπαιδα τα 'κρυψε μέσα.

Κι ήρθε ο Οσμάν Πασάς και του 'βαλε όρους,

με βαπτόρια πολεμικά και του 'βαλε όρους.

Του λέει Οσμάν Πασά είμαι εδώ, ο Γρηγόρης Δαμινός.

Άμα σ' ακούει, έβγα.

Έκαμε απόπειρες να βγει, τον πολεμούσανε, του σκοτώνανε τους πρώτους που βγαίνανε και υποχωρούσανε.

Τελικά, μετά 3 μήνες πολιορκία, άφηκε, έλυσε την πολιορκία

και άφησε μια φρουρά να τους φυλάει, 2 φυλάκια.

Εβγήκε ο Δαμινός με τους άντρες του, έσφαξε τα φυλάκια,

επήρε τα 80 γυναικόπαιδα που είχε μέσα κι έφυγε.

Κι έτσι τη φάγανε οι Τούρκοι,

τελικά ενικηθήκανε οι Τούρκοι.

Ο Γιάννης Λιονάκης συνεχίζει και συνοψίζει την αφήγησή του.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Λέω ότι, τα κόκαλα πολύ πιθανόν να ήτανε από αγωνιστές της περασμένης εκατονταετίας που είχανε πολλά θύματα και πεθαίνανε μέσα στη σπηλιές

και κανείς δεν τους έβρισκε και δεν τους βρήκε κι ούτε ξέρανε.

Εις τη σπηλιά που θα πάμε τώρα την άλλη, σ' ένα πατάρι σε ύψος 15 μέτρα,

που δεν μπορείς εύκολα να βγεις,

εβγήκα εγώ τότε και βρήκα ένα γιαταγάνι κι ένα καρυοφύλλι

και τα κόκαλα του ανθρώπου που του ανήκανε.

Άρα πεθάνανε μέσα στις σπηλιές, πεθάνανε

ή σκοτωθήκανε ή πεθάνανε μέσα στις σπηλιές

Η ομάδα επιβιβάζεται στο φουσκωτό σκάφος για να αναχωρήσει.

[OFF - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Δεν το καταλαβαίνεις αλλά σιγά, σιγά,

κάθε χρόνο βάνεις και ένα βάρος στο ώμο σου

- Δώσε μου να κρατώ εγώ το σκοινί που να βγεις εσύ... έλα, έλα, έλα...

11. Η μάχη στον Κουρνά

(το έχω ντροπή μου να σας εσκοτώσουνε εις την αυλή του σπιτιού μου – γι' αυτό θα 'ρθω μαζί, να σκοτωθούμε μαζί)

Ο Γιάννης με την κατσούνα του περπατά προσεκτικά σε μια άγρια, πετρώδη πλαγιά στις Μαδάρες.

SUPER

Αποστολή, 1948

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Το '48, το Δεκέμβρη, μας δώσανε εντολή να πάμε στα Κουσελιανά στο Ρέθυμνο
να παραλάβουμε το γιατρό, το Μανώλη το Σιγανό,
να τον φέρουμε στα Χανιά, εδώ στα βουνά.
Και περνάμε εμείς το ΚΛΗΜΑ από την κάτω μεριά.

Είναι, εκεί ήτανε σαν αλώνι, χάος, δεν ξέρω τι ήτανε και βρήκαμε ένα βοσκό
παρόλο που το χιόνι ήτανε ψηλά.
Και του λέω θα πας εις το Κουρνά και θα βρεις τον Παυλή τον Τσιλέ
και θα του πεις να 'ρθει όζω που τον θέλουμε.

Έρχεται, πήγε τον βρήκε, έρχεται και του λέμε:
Παυλή έχουμε ψοφήσει απ' το κρύο και απ' τη πείνα.
Θα μας εβάλεις σ' ένα σπίτι, μια μέρα, να ζεσταθούμε, στον Κουρνά.
Και λέει: δεν μπορώ, διότι είναι 200 Μάυδες μέσα στον Κουρνά,
είχανε φτιάξει υποδιοίκηση χωροφυλακής και ήτανε και 2 αποσπάσματα.
Του λέω παρ' όλα αυτά βρες, σκέψου ένα σπίτι που μπορείς να μαςβάλεις.

Και μας πάει σ' ένα σπίτι.
Εκεί, σ' τσι πεθεράς του, είχε στο φούρνο φιστίκια,
τότε η περιοχή αυτή παρήγαγε πολλά φιστίκια.
Τα 'χανε φουρνίσει κι εμείς αμέσως ξεκινήσαμε και τρώγαμε.
Είχαμε πείνα, τρώγαμε και μας έπιασε κόψιμο, μας πήγε το πενήντα...

Λοιπόν κρυμμένοι όπως είμαστε, εβήχαμε και από ένα διπλανό σπίτι,
ακούσαμε τέτοιο ραβδί, ήτανε κάτω μια τρύπα και χτυπούσε κάτω,
ένα τέτοιο πράγμα. Δεν καταλάβαμε τι είναι.
Ήτανε μια γυναίκα, είχε δυο αδερφούς Μάυδες,
και έβαλε δύο γατάκια και τα 'σπρωχνε μέσα να μούνε
για να βρει δικαιολογία να μπει, να δει τι είναι.
Και πράγματι μπήκε, προλάβουμε εμείς και πέσαμε μέσα στα άχυρα,
σκεπαστήκαμε, αλλά αυτή φαίνεται όμως υποψιάστηκε,
δεν μας είδε αλλά υποψιάστηκε και το 'πε.

Το βράδυ έρχεται ο αδερφός του Παυλή του Τσιλέ, ο Γιώργης,
και μας ελέει, σας προδώσανε.
Πώς το ξέρεις του λέω; Λέει όλα τα σπίτια έχουνε, απάνω σ' τσι ταράτσες,
έχουνε βγει Μάυδες και χωροφυλάκοι.
Κι έβρεχε κατακλυσμαίες βροχές. Και μας ελέει πρέπει να φύγετε.
Ήμαστε στη μέση του χωριού και δεν ξέραμε από πού να φύγουμε,
δεν ξέραμε 'τσι δρόμους και δεν βλέπαμε τίποτα.
Κι ετοιμαζόμαστε να φύγουμε.

Εκρατούσα εγώ ένα αυτόματο γερμανικό και ο άλλος ένα γερμανικό όπλο.
Κι όταν ετοιμαζόμαστε να φύγουμε, έρχεται ο Γιώργης ο Τσιλές και μας λέει:
«το έχω ντροπή μου να σας εσκοτώσουνε εις την αυλή του σπιτιού μου.
Γι' αυτό θα 'ρθω μαζί, να σκοτωθούμε μαζί».
Ναι, «θα 'ρθω μαζί, να σκοτωθούμε μαζί»
και μας οδηγούσε κιόλας, ήξερε τα μονοπάτια, αυτός και λοιπά.
Έβγαζε με τα τουλούμια το νερό και βήμα, βήμα,
εγώ κρατούσα το Γιώργη από δω, ο Χρήστος εμένα από δω.
Και βήμα, βήμα, βήμα, βήμα, βήμα, βήμα,
εβγήκαμε από το χωριό, αυτοί ζαρώνανε και δεν μας είδανε.

12. Ο διωκόμενος είναι ιερό πρόσωπο

(αυτή η παράδοση είναι ο πρώτος παράγοντας που ζήσαμε)

Ο Γιάννης Λιονάκης στο τραπέζι του σπιτιού του.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Ο Κρητικός λαός έχει ένα δικό του χαρακτηριστικό,
τον διωκόμενο, ακόμα κι αν έχει άδικο, τον υποστηρίζει.
Είναι οι προδότες, είναι οι καταδότες, όπως παντού,
όμως γενικά μιλώντας τον καταδιωκόμενο, ο Κρητικός λαός,
τον προσέχει, δεν τον καταδίδει, του δίνει να φάει, εμπήκε στο σπίτι, δεν τον ρωτάει,
βάζει ότι έχει, ψωμί, λάδι, ένα σκόρδο κ.λ.π και το τρώει και σηκώνεται και φεύγει.
Είναι δηλαδή παράδοση και αυτή η παράδοση
είναι ο πρώτος παράγοντας που ζήσαμε.
Μπορεί να 'ναι περιοχές που είναι έτσι, είναι έτσι,
όχι όμως στο βαθμό που είναι ο Κρητικός λαός.
Δεν είναι σ' αυτό. Είναι αναπτυγμένη, υπεραναπτυγμένη αυτή η ..
Όταν είσαι διωκόμενος σε θεωρεί ιερό πρόσωπο.

Ύστερα είσαι εσύ, ύστερα είναι και ο παράγοντας αυτός που σου λέω,
η σταθερότητα που νιώθει ο κόσμος, η σιγουριά ότι δεν θα 'χει συνέπειες.
Αυτοί οι 3 παράγοντες είναι.
Η απόφαση σου να μην παραδοθείς, να πιστέψει ο κόσμος σίγουρα
ότι δεν πρόκειται να παραδοθείς.
Γιατί αν πρόκειται να παραδοθείς,
ο κόσμος δεν έχει, δεν θα εκδηλωθεί ποτέ
πλήρεια και αποφασιστικά υπέρ εσένα. Αλλιώς θα εκδηλωθεί.
Θυσιάζεται για να σε στηρίξει και πράγματι αυτό το 'χω δει πολλές φορές,
το κάμανε στην πράξη πολλοί άνθρωποι.
Κινδυνέψανε να πεθάνουν και να μας εδώσουνε μια πληροφορία,
ένα νέο που θα μας έσωζε από μια πιθανή, αυτή.
Αυτό είναι γεγονός.

13. Οι παραθαλάσσιες σπηλιές (α) – Του Μαρούση η σπηλιά

(η Κατερίνα μαγέρεψε εδώ πολλές φορές – κρυβότανε ο Μαρούσης εδώ · εμείς κρύψαμε κάποτε
εδώ θάρκα)

Ο Γιάννης συνεχίζει να κινείται με το φουσκωτό σκάφος, παράλληλα και κοντά στην ακτή.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Εδώ είναι μια άλλη σπηλιά λίγο, λίγο πιο πέρα πρέπει να 'ναι
την οποία χρησιμοποιήσαμε σαν μαγειρείο.
Ερχόμαστε, μαγειρεύαμε εδώ, ό,τι είχαμε, και μετά το σκορπούσαμε στα διάφορα...
Κυρίως όμως, όταν τα καταφύγια ήτανε,...
βλέπεις η απόσταση δεν είναι μεγάλη αλλά για να πάνε δυνάμεις,
χρειάζεται εδώ ένα τάγμα για να χτυπήσει, και ούτε φτάνει ένα τάγμα.
Να το εδώ είναι. Εδώ πρέπει να 'ναι.
Εκεί μέσα, άμα θέλει κάποιος να κατεβεί να δει.

Από 'κει βγαίναμε, μπαίναμε, ήτανε μια σχισμή και βγαίναμε ψηλά,
και ένα διάστημα μαγειρεύαμε γιατί ακουγότανε η μυρωδιά,
και κολλούσε στα βράχια, κι όταν κάνανε εξερευνήσεις, εδώ μέσα, εκεί ψηλά όμως.
Η Κατερίνα μαγέρεψε εδώ πολλές φορές.

Ο Γιάννης συνεχίζει και φτάνει σε ένα άγριο, ανοιχτό τοπίο. Προσπαθεί να αναγνωρίσει τα
μέρη. Το συνεργείο συμμετέχει στην εξερεύνηση.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Λοιπόν κοίταξε να δεις. Έχουνε αλλαγές γίνει; Εκεί;
Για, από δω πήγαινε. Αυτή είναι μια σπηλιά, μα βλέπω κι έχουνε πέσει βράχια.
Αυτή η πάνω σπηλιά, αν δεν ξέρεις από πού να μπεις, δεν μπορείς να κατέβεις.
Και τη χρησιμοποιήσαμε πολύ καιρό.

- Αυτή με τις πέτρες μπροστά; (Δημήτρης)
Ναι, ναι και τη λέμε του Μαρούση τη σπηλιά. Ήτανε, κρυβότανε ο Μαρούσης εδώ.

Έχει, μέχρι τα βράχια μπορείς να μπεις. Εμείς κρύψαμε εδώ κάποτε βάρκα.
Σιγά, σιγά γιατί έχει τζουγκριά. Μη το αφήσεις να χτυπήσει, είναι τζουγκριά κοφτερά.
Αυτή είναι, η πάνω σπηλιά, και είναι του Μαρούση η σπηλιά.

- Κα μπαίνεις από πού; (Δημήτρης)
Από 'κει πρέπει να πας να μπεις.
Αν δεν ξέρεις όμως δεν μπορείς να κατέβεις.
Πρέπει να βρεις, είναι ένα κόλπο, περνάς και κατεβαίνεις κάτω, αλλιώς...

Είδα μια φορά εδώ Σταύρο, από 'κει, έπεσε μια νυφίτσα στη θάλασσα
και κολυμπώντας περνούσε, και κυνηγούσε την καβουρίνα.
Είδες; Ναι, την καβουρίνα. Ξέρεις η καβουρίνα τι είναι.
Την τρώνε πολύ, οι ποντικοί και οι νυφίτσες.

Ο Γιάννης συνεχίζει. Λίγο μετά εμφανίζεται μια εσοχή, με έναν βράχο στη βάση της.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Εδώ τώρα από πίσω έχει νερό και όταν ακόμα έχει φουρτούνα,
όταν έχει φουρτούνα, μπορούσαμε να παίρνουμε νερό.
Για έμπα εδώ μέσα.
Κάτω από 'κείνο το βράχο έχει γλυκό νερό.
Εδώ έχει περιστέρια, έχει μια σπηλιά έτσι και έχει περιστέρια.
Εκεί κάτω από το βράχο βγαίνει γλυκό νερό.
Δηλαδή στην ανάγκη μπορούσαμε να...

14. Ο θάνατος του Ρουμανιά

(η Ασφάλεια Χανίων, μέσω ενός εμπόρου Χανιώτη, έδωσε ένα δηλητήριο σε αυτή την υπηρέτρια και της είπε: αν έρθει, θα του το βάλεις στο φαΐ να τον ξεκάνεις)

Επαρχιακός δρόμος. Λευκά Όρη στο βάθος. Αγροτικό αυτοκίνητο με μια κατσίκα στην καρότσα του. Οδηγεί ο Γιάννης Λιονάκης.

SUPER

εξόντωση αντάρτη, τέλος δεκαετίας '40

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Ήμαστε μαζί απέναντι, σε αυτή τη Μαδάρα.
Επεινούσαμε, είχαμε πρόβλημα με τις τροφές και μου λέει θα πάω κάτω.
Και είχανε μια υπηρέτρια στο σπίτι, και κρατούσε το σπίτι.
Και μου λέει θα πάω να βρω την υπηρέτρια, να μου γεμίσει το σακούλι τρόφιμα,
να τα φέρω να τρώμε κάμποσες μέρες.
Και η Ασφάλεια Χανίων,
μέσω ενός εμπόρου Χανιώτη,
έδωσε ένα δηλητήριο σε αυτή την υπηρέτρια και της είπε:
αν έρθει θα του το βάλεις στο φαΐ, να τον ξεκάνεις,
και εμείς, και θα πάρεις την επικήρυξη του,
ήτανε επικηρυγμένος, όπως κι εγώ και όλοι,
θα πάρεις την επικήρυξη του, θα σου δώσουμε
κι ένα αρκετά μεγάλο χρηματικό ποσό και επιπλέον,
θα σε παντρέψουμε και θα σε στείλουμε στην Αμερική.

Ο Γιάννης συνεχίζει να οδηγεί.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Και του 'βαλε. Αυτός πήγε, του 'καμε μια ντοματοσαλάτα
και του 'βαλε το δηλητήριο.
Ήτανε μέσα σε ένα σκίνο αυτός, εκεί το φαε, εχτυπούσε,
εχτυπούσε, μέχρι που πέθανε.

Μετά για να καλύψουν τους προδότες τους,
τον έφεραν εδώ, τη νύχτα και τάχα ότι έπεσε σ' ενέδρα,
βάλανε τα πολυβόλα και ρίχνανε, για να ακούσει ο κόσμος,
σφάζανε κότες που 'χανε κλεμμένες από 'κεί,
ρίξαν το αίμα κάτω για να δικαιολογήσουν πως τον σκοτώσανε.

Ο Γιάννης σταματά μπροστά σε μια πόρτα με ξερολιθιά στο πλάι.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Όμως εμείς εμάθαμε, την πραγματικότητα, την αλήθεια,
τη μάθαμε αμέσως, σε 2 μέρες.
Εδώ, ήταν ο παλιός δρόμος. Εδώ τον φέρανε, τον ρίξαν κάτω,
τον πυροβολούσαν και είπαν ότι τον σκοτώσαν σε αυτό το σημείο.
Αυτό ήταν όλα ψέματα για να καλύψουν τσι προδότες.

15. Ο θάνατος του προδότη

(έρχομαι ένα βράδυ στο χωριό, βρίστω μια γυναίκα και μου λέει: «αν δεν τον σκοτώσετε, μη ξανάρθετε από εδώ»)

Ξερολιθιά με άγρια παπουτσόσκα ανάμεσα στις πέτρες.

Ο Γιάννης Λιονάκης στο τραπέζι του σπιτιού του.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Κάποτε εδώ, παρουσιάστηκε ένας προδότης,
αριστερός, έγινε προδότης.
Κι έρχομαι ένα βράδυ στο χωριό, βρίστω μια γυναίκα
και μου λέει «αν δεν τον σκοτώσετε μη ξανάρθετε από εδώ».
Φεύγω από 'κεί και πάω σ' ένα άλλο σπίτι, εδώ κοντά
και μου 'πε περίπου το ίδιο μια άλλη γυναίκα.
Λέω δεν γίνεται αλλιώς. Διότι θα μας κάψει μου λέει, τα ξέρει και θα μας κάψει.
Πήγαμε του στέσαμε ενέδρα, τον σκοτώσαμε.

Λοιπόν, αμέσως ξέρεις τι έγινε;
Πήραν τέτοια μέτρα αυτοί, επήραν όλο τον πληθυσμό,
γυναίκες άντρες και παιδιά, τον ξορίσαν από δω.
Και ο κόσμος πέρασε ένα φοβερό εξάμηνο, περίπου.
Και ήρθα εγώ με άλλους δύο, άλλο ένα, να δούμε τι γίνεται.
Μας είδε ένας, μας πρόδωσε και πέσαμε σ' ένα κλοιό,
είχαμε μια ολόκληρη ιστορία.

Φύγαμε από το κλοιό τελικά, και βγήκαμε όζω,
και τραβήξαμε κάτω και στο δρόμο συναντήσαμε ένα χωριανό.
Και του λέω Λεωνίδα, έχουμε ανάγκη, έχεις; να μας δώσεις λεφτά;
Έχω μου λέει, δεν έχω μαζί μου, αλλά έχω.
Και μου ορίζει ένα σημείο, κάτι πλακάκια ας πούμε
και πήγα μετά μια βδομάδα και μου 'χε βάλει 100 χιλιάδικα.
Έτσι, ο κόσμος ήταν εντάξει, ο κόσμος δεν υποχώρησε.

16. Οι παραθαλάσσιες σπηλιές (β) (συνέχεια)

(αυτές τις είχαν φυτέψει οι παλιοί στην Επανάσταση του 1821 και τρώγανε παπουτσόσκα — δεν τσι βλέπανε οι Τούρκοι)

Ο Γιάννης συνεχίζει να κινείται με το φουσκωτό σκάφος, παράλληλα και κοντά στην ακτή. Το τοπίο γίνεται ολοένα και πιο άγριο και χωρίς δυνατότητα πρόσβασης στην ακτή.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Εδώ από πάνω είναι ένα σπιτάκι...

- Θα μπορούμε εδώ τώρα; (σκηνοθέτης)

Ναι, τώρα θα μπορούμε εδώ, εδώ.

Πάρα πολύ άγρια, δεν μπορείς εύκολα να περάσεις ούτε να περπατήσεις.

Εγώ όταν την πρώτη φορά ήρθα ενόμιζα ότι είναι το φεγγάρι.

Δεν μπορείς εύκολα να περπατήσεις μέσα, όμως αργότερα τα περνούσαμε τη νύχτα με βροχή και φορτωμένοι 20 ..30 οκάδες.

- Τούτο το πράγμα, το πέραςμα αυτό; (σκηνοθέτης)

Όλη αυτή τη λέσκα, είναι από εκεί ίσαμε 'κει. Τη λένε Πλατιά Λέσκα.

Είναι φοβερή μέσα.

Ο Γιάννης συνεχίζει να κινείται με το φουσκωτό σκάφος.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Πιο πέρα είναι.

- Τι τρώγατε; Είχε φουριάρικα; Περιστερία; (Δημήτρης)

Αίγες, αίγες, άγριες. Σκοτώναμε καμιά.

- Προφανώς μέσ' τσι σπηλιές θα μένατε και χωρίς φαΐ μέρες. (Γιώργος)

Ου! Πείνα...

Ο Γιάννης συνεχίζει με το σκάφος. Εμφανίζεται ένα άνοιγμα, ανάμεσα στους ορεινούς όγκους, με πράσινες περιοχές.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Λοιπόν εδώ Σταύρο, απάνω εκεί στη μέση,

αλλά όχι από δω, από την πάνω μεριά,

κάποτε μάλιστα τους μπλοκάρανε αλλά δεν τους είδανε,

τους ρίχνανε βράχια από πάνω, τους ρίχνανε

βράχια και κόντεψε να τσι σκοτώσουνε,

αλλά δεν πάθανε τίποτα. Πάνω, πάνω εκεί.

- Έχει μια ωραία σπηλιά, αριστερά σας (Γιώργος)

Δεν είναι σπηλιά, εδώ δεν έχει. Οι σπηλιές είναι γνωστές αυτές. Δεν μπορείς να βγεις έξω.

Εδώ είναι συκαλιές, βλέπεις; Άγριες παπουτσισυκιές.

- Από τότε ήτανε; (Γιώργος)

Ναι, βέβαια. Αυτές τις είχανε φυτέψει οι παλιοί, στην Επανάσταση του 1821

και τρώγανε παπουτσόσους, δεν τσι βλέπανε οι Τούρκοι ...

Ο Γιάννης συνεχίζει με το σκάφος.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Κοιτάζω για άγριες αίγες, δεν βλέπω. Τσι 'χουνε ξακάνει.

- Φουριάρικα, ε; (Δημήτρης)

Ναι, φουριάρικα, είχε...

Εδώ είχαμε κάποτε τρυπώξει, είναι Διεθνής σπηλιά

αλλά είχαμε τέτοια πείνα, και θυμούμαι τον Μιχάλακα,

τον Μιχάλη τον πρώην στρατιωτικό υπεύθυνο: να φάμε ένα γάιδαρο, λέει.

Να φάμε ένα γάιδαρο. Εδώ, σ' αυτή τη σπηλιά είμαστε. ...

17. Η μεγάλη απόδραση

(έφυγα με τα γόνατα και πήγα 90 περίπου μέτρα, γίνηκα ένα αίμα. Λέω, σήκω πάνω — άλλη λύση δεν υπάρχει, πρέπει να φύγεις. Αν θέλεις πορπάτα, αν δεν θέλεις μη πορπατάς — αύριο τελειώνεις)

Χωράφι με τροχάλους και στο βάθος πέτρινο κτίσμα.

Ο Γιάννης Λιονάκης στο τραπέζι του σπιτιού του αφηγείται τη μεγάλη απόδραση.

SUPER

Ενέδρα, 1957

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Κι έφυγα το βράδυ να 'ρθω στο ραντεβού.
Έρχομαι, δεν τους βρίσκω.
Λέω τι έγινε; Και πήγα εκεί να πληροφορηθώ.
Και σκεφτόμουν, είχα κάτω το κεφάλι
και σκεφτόμουν, τι θα κάμω;...
Να περιμένω κάπου εδώ βεγγερίζοντας, να περιμένω ή να φύγω;
Έπρεπε να βαδίσω 4 ώρες (για να φτάσω στις σπηλιές).
Και την ώρα που σκεφτόμουν, απόσταση όπως είναι (δείχνει),
λίγο, λίγο πιο μακριά από 'δω,
βλέπω 7 χωροφύλακες, όρθιους, με τα αυτόματα
και μου λένε «ψηλά τα χέρια, μην κινηθείς».

Και γυρίζω και τους λέω απότομα : «ποιοι είστε εσείς;»
Μα δυνατά, «τι θέλετε από εμένα, δεν πάτε στο διάολο». Έτσι τους μίλησα, δυνατά.
Και τους βλέπω, σου λέει αυτοί είναι αφεντικά, ο αφεντικός του σπιτιού είναι,
και τους βλέπω και κάνουνε στον αυτόματο να μην με σκοτώσουνε κατά λάθος,
τις κάνε προς τα πάνω. Και μόλις τους είδα και κάνανε έτσι, πέφτω μια,
δεν είχα άλλη λύση, πέφτω μπροστά τους,
αυτοί από τη μια μεριά του τοίχου, με πυροβολήσανε αμέσως,
με πήρανε εδώ, μου κάψανε όλη την κοιλιά και λοιπά, πέφτω, τους πυροβόλησα,
και την ώρα εκείνη που τους έριχνα και καθότανε κάτω, δούδω μια
και κάνω το άλμα 'κείνο, δεν χτύπησα όμως,
στο δρόμο το σκέφτηκα, λέω δεν θα σπάσω το κοντεμιρί, κοντεμιρί το λένε αυτό,
δεν θα το σπάσω, θα ζαλιστώ, θα με σκοτώσουνε εκεί.
Κι έπεσα μπροστά στη πόρτα, ρίχνανε αυτοί, ρίχνανε, 7 αυτόματα,
όλοι αυτοματιστές ήτανε.

Λοιπόν άκου να δεις. Και τραβούμαι από εκεί και πέφτω με το κεφάλι κάτω,
σκεφτόμενος ότι οι σφαίρες οι πάνω δεν με πιάνουνε.
Και από κάτω ήτανε λιοφύτο και πίσω από κάθε ελιά ένας χωροφύλακας.
Και με αρχίσανε (στους πυροβολισμούς).
Εγώ έπεσα μέσα σε τσουκνίδες, ξερές, και μου κόλλησε τον ιδρώτα,
τους έριχνα από μια, μια και πάω κάτω από μια ελιά.
Ήτανε φορτωμένη διάνους, κότες και λοιπά.
Και έκανα υπολογισμό πόσο ύψος έχει ο τοίχος να πηδήσω να βγω στο δρόμο.
Και περίμενα ρίχνανε, ρίχνανε ρίχνανε, να βρω μια ευκαιρία που να τη θεωρώ κατάλληλη
για να πηδήξω. Και πήδηξα, σε μια στιγμή πήδηξα.
Εβάστουνα μ' αυτό το χέρι το σακούλι με το παγούρι και το φακό.
Κι όπως έπεσα, με το βάρος, εμπήκε στη τρύπα του τοίχου και τούτο έρχεται εδώ. (δείχνει το δάκτυλο).
Τούτο το δάκτυλο έρχεται δω.
Του 'δωκα μια δυνατή, επήγε στη θέση του,
δεν μπορούσα να πιάσω όμως, δεν έπιανε.

Να δεις και μπαίνω κάτω από μια χαρουπιά
και δεν μπορούσα να κουνήσω.
(αυτό που λέει μετά δεν το καταλαβαίνω, αλλά δεν έχει σημασία και μην ασχοληθείς με αυτό)
Ερίχνανε χειροβομβίδες αυτοί στην κάτω μεριά.
Πιστεύανε ότι έχω τραυματιστεί και ότι είμαι στην κάτω μπάντα.
Και ρίχνανε χειροβομβίδες και έρχονται 2, απέξω από μένα.
Βάστουνε το πιστόλι, δεν τους φοβόμουν και ακούω και λένε:
«από πού έφυγε μωρέ ο κερατάς», λένε μεταξύ τους.
Κατάλαβα ότι δεν μ' είδανε.

Και άμα φύγανε προς τα κάτω αρχίζουν οι καμπάνες, καμπάνες σε ούλα τα χωριά γύρω, γύρω
για να μου κόψουνε το δρόμο, να μην μπορώ να φύγω.
Και ξέρεις τι έφυγα, στην αρχή δεν μπορούσα, έφυγα με τα γόνατα,
πήγα 90 μέτρα, τότε αρχίσανε οι καμπάνες,
και πήγα 90 περίπου μέτρα, γίνηκα ένα αίμα.

Λέω σήκω πάνω, άλλη λύση δεν υπάρχει, πρέπει να φύγεις.
Αν θέλεις πορπάτα, αν δεν θέλεις μη πορπατάς, αύριο τελειώνεις.

Γενικό πλάνο της περιοχής. Πανοραμικό από την περιοχή του Βάμμου έως τα γκρεμνά.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Λοιπόν και έφυγα και που πήγα νομίζεις; Στο Βάμμο.
Ήξερα ότι μόνο ο Βάμμος είναι τότε καθαρός (δεν είχε χωροφύλακες).
και βγαίνω ίσαμε το δρόμο, κοιτάω την πλατεία, άνθρωπος.
Έφυγα κι επήγα στα γκρεμνά, έφυγα και πήγα στα γκρεμνά.
Είχα αφήσει εκεί ένα γλαράκι άγριο, άγριο,
το 'χα μερέψει όμως σαν σκυλάκι.
Μόλις μ' είδε, εξημέρωνε, πηδά κι έρχεται εδώ, στην πλάτη μου, και πήδα.
Μισή ώρα, τρία τέταρτα, έπαιζε πήδους σαν να ήξερε τι συνέβη.
Και πηδούσε από τη χαρά του.
Τι ήτανε αυτό το, δεν μπορώ να καταλάβω.....

**18. Οι παραθαλάσσιες σπηλιές (γ) (συνέχεια) – Του Γεωργουλή η μούρη
(έστεκα στην πόρτα και πέφτει ένας κεραυνός εδώ και με πήγε 4...5 μέτρα – είναι ένα πεζούλι,
εξάπλωσα· ούτε χτύπησα, ούτε τίποτα)**

**Ο Γιάννης συνεχίζει να κινείται με το φουσκωτό σκάφος, παράλληλα και κοντά στην ακτή. Το
τοπίο γίνεται ολοένα και πιο άγριο και χωρίς δυνατότητα πρόσβασης στην ακτή.**

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Τα 'καμες εσύ τα κύματα.
- Ναι εγώ τα 'καμα. Έβαλα ταχύτητα λίγο παραπάνω (Γιώργος)..
- Ωραία, πάμε όπου θέλετε τώρα (Χρήστος)
- Ποια λες; (σκηνοθέτης)
Να, να.
- Εμείς άλλα βλέπουμε κι άλλα λέει ο άνθρωπος. (σκηνοθέτης)
Ναι, ναι, δεν θα βγούμε όξω, μόνο να τη δούμε έτσι...
Να δούμε. Αν δεν ξέρεις δεν μπορείς να μπεις. ...

Τι να πούμε, δεν λέμε τίποτα.
Μόνο τη γέφυρα να πάρει.
- Έχει κι εδώ σπηλιά μέσα; (Γιώργος)
Έχει, έχει.
- Μπορείς να μείνεις; (Γιώργος)
Μπορείς, ναι.

Εκεί που βλέπεις το γλάρο, από δω, για έμπα εδώ λίγο.

**Ο Γιάννης συνεχίζει να κινείται με το σκάφος τώρα λίγο πιο μακριά από την ακτή. Γενικό
πλάνο που φαίνεται το μέγεθος των μεγάλων βράχων.**

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Θέλω να πάρει το μαγειρείο. Βλέπετε εκεί πέρα; Το κοφτό γκρεμνό;
Εκεί είναι, να τη μια σπηλιά, εκεί το 'χαμε μαγειρείο για όλες τσι ομάδες.
Εδώ έμπα τώρα, εδώ έμπα.
- Πόσες ομάδες και πόσα άτομα ήσασταν; (σκηνοθέτης)
Ήτανε η κάθε ομάδα 2, 3, 5, κάθε ομαδούλα.
- Μόνο άντρες; Ε; μόνο άντρες; (Γιώργος)
Μόνο άντρες, 2 γυναίκες, 3 γυναίκες.
- Αντάρτισσες κι αυτές; (Γιώργος)
Αντάρτισσες.

Φωτογραφίες των τριών γυναικών που ήταν μαζί τους.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Για έμπα 'δω.

Αυτή είναι του Γεωργουλή η μούρη και από πάνω είναι ένα σπιτάκι.

Κι έβρεχε, έριχνε αστροπελέκια, εδώ πέφτουνε πολλοί κεραυνοί,
κι έστεκα στην πόρτα και πέφτει ένας κεραυνός εδώ και με πήγε 4...5 μέτρα,
είναι ένα πεζούλι, εξάπλωσα, ούτε χτύπησα, ούτε τίποτα.

Για έμπα εδώ μέσα, έμπα.

19. Η απόφαση να μην παραδοθεί ποτέ – Οι φήμες για τις ικανότητές τους

(είχανε βγάλει παραμύθια και τα καλλιεργούσαν οι ίδιοι. Επειδή χρόνια νύχτα μόνο κυκλοφορούμε, ότι γίναμε κουκουβάγιες και βλέπουμε σαν τσι κουκουβάγιες. Και φοβότανε οι ίδιοι τον εαυτό τωνε, τη σκιά τωνε)

Ο Γιάννης Λιονάκης στο τραπέζι του σπιτιού του.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

- Δεν έχεις κουραστεί ακόμα; (σκηνοθέτης)

Όχι.

- Αντέχεις ακόμα; (σκηνοθέτης)

Ναι.

- Που βρήκες αυτή τη δύναμη; (σκηνοθέτης)

Άλλη μια φορά στο λέω, η απόφαση, εγώ νομίζω, το ξαναλέω:

η απόφαση ότι δεν θα παραδοθώ είναι, αυτά τα δημιουργεί, αυτά τα δημιουργεί.

Αυτοί το υπολογίζουνε αυτό και φοβούνται το κύλο τους.

Φοβούνται μη φάνε τη μπάλα.

Οι χωροφύλακες ξέρεις τι λέγανε; Θα του ρίξω 'γώ, να τον σκοτώσω,

αλλά εγώ το τομαράκι μου το θέλω,

θέλω να παίρνω το μισθό μου, αυτοί ήτανε ..

Χωράφι με τροχάλους και άγρια βλάστηση.

SUPER

Ενέδρα, μέσα δεκαετίας '50

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Εδώ πολλές φορές πέφταμε τη νύχτα,

πέφταμε τη νύχτα σ' τσι ενέδρες και ξέρεις τι κάνανε;

Αυτοί είχανε βγάλει, μοναχοί τωνε, εγώ το δα με τα μάτια μου,

θα στο πω μετά, ε είχανε βγάλει παραμύθια και τα καλλιεργούσαν οι ίδιοι:

ότι εμείς βλέπουμε, επειδή χρόνια είμαστε, νύχτα μόνο κυκλοφορούμε,

ότι γίναμε κουκουβάγιες και βλέπουμε σαν τσι κουκουβάγιες.

Και φοβότανε οι ίδιοι τον εαυτό τωνε, τη σκιά τωνε.

Είχε ένα μπακαλικάκι μικρό, και στείλανε ένα γράμμα, σας είπα προηγούμενα.

Απ' αυτό το μαγαζί, πήγα με τον αδερφό μου, οι δυο μας, 2 η ώρα τη νύχτα.

Επήραμε, ό,τι πήραμε, ό,τι αγοράσαμε και φύγαμε.

Τον πληρώνανε τον άνθρωπο και μας έδινε.

Λοιπόν όταν φεύγαμε, ανεβαίναμε προς τον Κεφαλά, είναι,

ήτανε ένα μικρό στενάκι άγριο, ξερόπετρες, ανώμαλο πολύ.

Και βγαίνω 'γω απάνω, αυτός μ' ακολουθούσε, και βγαίνω απάνω.

Βαστώ το αυτόματο, έν' αυτόματο γερμανικό.

Και βλέπω μπροστά μου, 4...5 μέτρα, 2..3 ανθρώπους και φεύγουνε.

Δεν ήξερα τι εστί, τι είναι, δεν ήξερα.

Από δίπλα άλλοι, από δίπλα άλλοι, ένα τσούρμο ολόκληρο. Χωροφύλακες.

Εβγήκα πάνω, που έτσι τραβώντας να κάνανε το χέρι τους, έτσι,

θα με σκοτώνανε.

Πάνω στο τοίχο ήμουν. Και ξέρεις τη νύχτα ουρανοκόβει. Τίποτα.

Επήρανε δρόμο και φεύγανε, 50 χωροφύλακες, 30, πόσοι είναι δεν ξέρω.
Δεν το πίστευα αυτό και την επόμενη φορά που πήγαμε να ψωνίσουμε, μας είπε,
ο κουμπάρος του, ο οποίος ήταν φίλος του αποσπασματάρχη,
επιαστήκανε στα χέρια μέσα στο μαγαζί του.
Μωρέ, του λέει, εσύ δειλέ θα τσι σκοτώσεις;
Επέσανε πάνω, Τετάρτη ήτανε 'κεινη η μέρα,
επέσανε πάνω σου, και σηκωθήκατε και φύγατε.

Τότε εβεβαιώθηκα ότι αυτό που λέω, ότι είναι αληθινό.
Αλλιώς θα 'λεγα ότι είναι παραμύθι,
και για τον εαυτό μου ότι είναι παραμύθι. Είδες;

20. Οι παραθαλάσσιες σπηλιές (δ) (συνέχεια) – Το τεχνητό καταφύγιο

(μένανε 6...7 άνθρωποι συνεχώς μέσα – τρώγαμε, μαγειρεύαμε, κοιμόμαστε, εργαζόμαστε και λοιπά. Τη βγάλαμε εδώ χρόνια ... φοβότανε να ερευνήσουνε, και τη βγάλαμε κι εμείς και τη βγάζανε κι αυτοί φυσικά)

Ο Γιάννης κινείται με το φουσκωτό σκάφος παράλληλα και σε απόσταση από την ακτή. Το τοπίο είναι πολύ άγριο και στο βάθος ξεχωρίζει ένας μεγάλος εντυπωσιακός βράχος.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Ανοιχτά, ανοιχτά, ανοιχτά και μετά γύρισε έτσι να τον πάρεις.

- Ξαναδείξε του, δείξε μου λίγο το γκρεμνό κύριε Γιάννη. (σκηνοθέτης)

Ποιο;

- Το γκρεμνό αυτό που είπες. (σκηνοθέτης)

Το γκρεμνό, είναι μια πέτρα που πρέπει να περάσεις από μέσα, τη βλέπεις;

Πρέπει να περάσεις από ανάμεσα, εκεί. Αυτό το ύψος επιαίναμε, να το, και μπαίνει στην πάνω τρύπα.

Περίπου 15...17 μέτρα ήτανε.

Αυτή τη παραθύρα, επιαίνανε οι κατσίκες, άγριες

και όταν ήτανε μέσα ήμαστε σίγουροι ότι δεν είναι κανείς.

Μόλις βλέπανε κίνδυνο αυτές φεύγανε.

Πλησιάζουν το μέρος που τους έδειχνε με τη μεγάλη σπηλιά. Ο Γιάννης τους καθοδηγεί.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

- Να πάω έξω δηλαδή; (Γιώργος)

Ναι, ναι εκεί βγαίνει, μόνο εκεί.

Εκεί περίπου που είναι ένα μικρό σπηλιαράκι, εκεί.

Εκεί είναι ένα βραχάκι, μπορούμε να βρούμε.

Η Κατερίνα έπιασε εδώ ένα ροφό.

Φύγαμε εμείς και είχα ρίξει εδώ το αγκίστρι

και της λέω όταν θα χαλάσουν οι πέτρες, θα τραβήξεις.

Και όταν φύγαμε εμείς, άκουσε αυτή τις πέτρες και τράβηξε.

Κι έβγαλε ένα ροφό, μεγάλο.

Και το χτυπούσε, φοβότανε πως θα τσι φύγει και τον κρατούσε 8 ώρες, ώσπου να 'ρθουμε.

Το σκάφος έχει αράξει. Ο Γιάννης (86) με την κατσούνα του, χωρίς βοήθεια, ανεβαίνει τα βράχια. Φτάνει μπροστά στη μεγάλη τρύπα.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

- Εντάξει κύριε Γιάννη; (συνεργείο)

Εντάξει.

Αν ερχόμαστε από τη Γεωργιούπολη θα ερχόμασταν και προηγούμενα.

Εδώ μέσα, στο βάθος αυτού, υπάρχει τεχνητό καταφύγιο, στο οποίο εκάναμε

τις περισσότερες εκδόσεις, πολύγγραφος, η οποία δούλευε εκεί.

Γραφομηχανή, πολύγγραφος και δεν ακουγότανε από πουθενά.

Ο Γιάννης με την κατσούνα του, μπροστά στη μεγάλη τρύπα. Δείχνει και αφηγείται. Πλάνα και από άλλες γωνίες της σπηλιάς ντύνουν τα λόγια του.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Λοιπόν, έρχεται ένας αξιωματικός της χωροφυλακής, επάνω. Βγήκανε από τη στεριά αυτοί και στέκεται 'πάνω εκεί στα βράχια, και από κάτω είχανε βγει από τη θάλασσα άλλοι, και τους λέει, δυνατά, «όπου δείτε πέτρες πιτήδεια, πιτήδεια βαλμένες να με ενημερώσετε».

Εγώ στέκομαι εκεί στο βάθος, πίσω από το βράχο και βαστώ τα' αυτόματο.

Κι εδώ εκεί μπροστά είναι μια πέτρα, δεν ξέω δα, θα σας εδείξω. Είναι ένας, μαρμάρινη πέτρα, που ήτανε περίπου τόση, δηλαδή ½ τετραγωνικό, και έρχεται εκεί ένας νωμοτάρχης.

Και του απαντά: «ναι καπετάνιε», του λέει και έκανε, χτυπούσε τα άρβυλα του δεξιά κι αριστερά αλλά μπροστά δεν πήγαινε ούτε ένα χιλιοστό, ένα πόντο. «Ναι καπετάνιε» και πήγαινε δεξιά, αριστερά και δεν προχωρούσε μέσα γιατί φοβότανε. Κι εμείς είμαστε ολόκληρο τσούρμο μέσα.

Λοιπόν δεν ξέρω, αν μπει κανείς τώρα εκεί, μέσα θα βρει πράγματα.

Δύο μέλη του συνεργείου (Χρήστος, Γιώργος) έχουν μπει στο εσωτερικό της σπηλιάς. Κινηματογραφούν και σχολιάζουν τα αντικείμενα που βρίσκουν.

[ΟΝ - Χρήστος και Γιώργος] μέσα στο καταφύγιο

- Σπίτι κανονικό. Έχει πάρα πολλά πράγματα. (Γιώργος)
- Ναι είδες πράμα που 'χει. Έχει κατασκευές κανονικές. (Χρήστος)

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ] έξω, μπροστά στην είσοδο
Πολύ πιθανόν να βρει και κάποιο πολύγραφο, δεν ξέρω.
Δεν ξέρω τι είναι μέσα, τι έχει μείνει. Δεν θυμούμαι.

[ΟΝ - Χρήστος και Γιώργος] μέσα στο καταφύγιο

- Φέξε και λίγο αριστερά σου στο ταβάνι, μπράβο έτσι αριστερά να το δούμε, μπράβο. Ωραία και λίγο πίσω σου. (Χρήστος)

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ] έξω, μπροστά στην είσοδο
Μένανε 6...7 άνθρωποι συνεχώς, μέσα, τρώγαμε, μαγειρεύαμε, κοιμόμαστε, εργαζόμαστε και λοιπά.
Τη βγάλαμε εδώ χρόνια.

Είναι τεχνητό, έχουμε κλείσει από πάνω με κορμούς δένδρων που τους κουβαλήσαμε, εκλείσαμε από πάνω, βάλαμε πέτρες έξω και δεν φαίνεται ότι είχε συνέχεια.
Εδώ για να τη βγάλεις τώρα το καλοκαίρι θέλει σκέπασμα και μάλιστα καλό σκέπασμα. Έχει πολύ κρύο.

Το κρεβάτι υπάρχει εκεί; (Γιάννης)

- Υπάρχει, όλα είναι τη θέση τους μην ανησυχείς καθόλου. (Χρήστος απαντά από μέσα)
- Εγώ το 'χω φτιάξει. Μπορώ να 'ρθω λοιπόν να ξαναμείνω εδώ. (Γιάννης)
Μα δεν μπορώ να βγαίνω εδώ.

Κοίταξε να δεις αν υπάρχουν όπλα, όπλα αν υπάρχουνε. (Γιάννης)

- Είναι έτοιμο να πέσει; (Χρήστος)

Ναι, ναι αυτό είναι επικίνδυνο. (Γιάννης)

Πρόσεχε το, μπορεί να σαπίσανε. Είναι πολλά χρόνια.

- Και οι πέτρες δεν είναι και πολύ καλά. (σχόλιο Δημήτρη από μέσα)

[ΟΝ - Χρήστος και Γιώργος] μέσα στο καταφύγιο

- Ένα καφάσι που χρησιμεύει σαν... Τι να πω τώρα; (Γιώργος),

- Εδώ στο κρεβάτι φέξε (Χρήστος)
- Ένα παγούρι πλαστικό είναι (Γιώργος)

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ] έξω, μπροστά στην είσοδο
Ο μηχανικός ήμουν εγώ, η ιδέα ήταν δικιά μου
ο κατασκευαστής ήταν ο Μπλαζής, ναι, ναι ...

Ο Γιάννης τους έχει πάει σε άλλη θέση. Δείχνει και αφηγείται.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]
Λοιπόν εδώ είναι ένα καταφύγιο και είναι φτιαγμένο από κάποιους άλλους.
Έχω τη γνώμη ότι είναι λαξευτό από την προϊστορική εποχή.
Αυτό για να μην μπορεί, δεν μπορούσα άλλο να επιδράσω,
το απομόνωσα, έκανα εδώ μια γέφυρα,
και δεν μπορούσε να περάσει κανείς αν δεν ήξερε το μέρος.
Και μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και χρησιμοποιήθηκε πολλές φορές,
με 2,3 ή 4 ανθρώπους μέσα.

Αυτή μπαίνει μέσα και είναι με γεωμετρικό σχήμα,
και πάει με το ίδιο σχήμα μέχρι 5...6 μέτρα βάθος.
- Δηλαδή έτσι μπαίνει μέσα εδώ; (Δημήτρης)
Ναι, ναι 5...6 μέτρα, μέσα στο βράχο, το μονόψυχο αυτό.

Ο Γιάννης έχει πάει σε άλλη θέση.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]
Εγώ δεν ήμουν ειδικός, ούτε κανείς δεν ήταν ειδικός.
Μετά όταν μπήκαμε στις σπηλιές στις τρύπες και λοιπά,
είδα τι δυνατότητες υπήρχαν που δεν τις ήξερα ποτέ.
Εδώ σ' αυτό το καταφύγιο τη βγάλαμε με ασφάλεια χρόνια.
Εδώ βασικά τον εκδοτικό μηχανισμό τον δούλεψε η Κατερίνα,
με τη δικιά του βοήθεια, χρόνια και θυμούμαι ένα πράγμα.
Όταν φεύγαμε από δω και η Κατερίνα έμενε μόνη εδώ,
εσκεπτόμουν πολλές φορές στο δρόμο αν πέσουμε σε ενέδρα
και μας σκοτώσουνε, η Κατερίνα θα πεθάνει,
γιατί ήταν αδύνατο να παρουσιαστεί αυτή,
θα πεθάνει με τον χειρότερο των θανάτων,
από την πείνα και από τη δίψα και βασικά από τη δίψα.
Δεν μπορούσε να βγει έξω, μόνη, ούτε ήξερα κολύμπι.
Η Κατερίνα ήταν γυναίκα μου, κατοπινή γυναίκα μου.
Ήτανε γιατρός παθολόγος και καρδιολόγος, και καλή γιατρός.

Φωτογραφία: Ο Γιάννης και η Κατερίνα νέοι.

Ο Γιάννης έχει πάει σε άλλη θέση. Δείχνει μια πέτρα και αφηγείται.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]
Η πέτρα εκείνη, η στρογγυλή, την χρησιμοποιούσα εδώ,
τα χρόνια εκείνα που ήμασταν εδώ μέσα
και κάθε βράδυ σ' αυτό το μικρό πλατειάκι την ανεβοκατέβαζα 30 φορές,
κάνοντας τη λεγόμενη γυμναστική που έπρεπε να κάνουμε
για να διατηρούμε τον εαυτό μας σε ετοιμότητα.
Εάν παρατήσεις τον εαυτό σου, σε παρετά και ο εαυτός σου,
και μένεις σιγά σιγά, μαραζώνεις και χάνεσαι.

Γι' αυτό αντιδρούσαμε εις το τρόπο της ζωής που αναγκαστήκαμε να ζούμε,
με τη γυμναστική, τα τρεξίματα τα 'χαμε,
εμείς δεν είχαμε πρόβλημα τρεξίματος ή περπατήματος

αλλά εχρησιζότανε να αντιδρούμε και γενικά εις τη σαπίλα που ήτανε εδώ μέσα στη σπηλιά. Αυτό ήτανε.

Γενικά πλάνα του μεγάλου βράχου και της σπηλιάς από τη θάλασσα.

[OFF/ON - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Ερχότανε αυτοί από τη θάλασσα, ερχότανε κι από τη στεριά, αλλά κυρίως από τη θάλασσα.
Και κάνανε εξορμήσεις και εξερευνήσεις και παραμένανε μέσα στη σπηλιά πιστεύοντας ότι δεν είμαστε εμείς εδώ, και είμαστε εδώ και μέναμε 1, 2 μέρες, όσο μένανε αυτοί.
Δεν μας πειράζανε γιατί δεν το ξέρανε, από την άλλη φοβότανε να ερευνήσουνε και τη βγάζαμε κι εμείς και τη βγάζανε κι αυτοί φυσικά.

21. Η βοήθεια του κόσμου – Λεφτά που βρίσκατε;

(αυτός είναι ο τρόπος που ζούσαμε ... όταν έμπαινες σε ένα σπίτι, έπρεπε να κόψει το λαιμό του να σου βρει να φας)

Ο Γιάννης Λιονάκης στο τραπέζι του σπιτιού του.

[ON - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

- Λεφτά που βρίσκατε; (σκηνοθέτης)
Κοίταξε να δεις,
Με ρώτησε κάποτε στην Ιταλία ο Ασενάτο, ο γερουσιαστής, ήτανε πρόεδρος των δημοκρατικών δικηγόρων της Ιταλίας.
Πώς ζούσατε μου λέει τόσα χρόνια, ακριβώς ότι μου λες.
Άκου να σου πω του λέω.
Του 'πα ποια είναι το χαρακτηριστικό του Κρητικού λαού, αυτό που είπα και πρωτύτερα, το ένα, το άλλο του λέω είναι το εξής.
Πήγα σ' ένα σπίτι, πήγαμε του λέω μια μικρή ομαδούλα, πήγαμε σ' ένα σπίτι και είχανε μισό ψωμί κι ένα μπουκαλάκι λάδι.
Πού, στην Κρήτη, το λάδι που μπορεί να πνιγείς στο λάδι. Και είχανε μόνο αυτό.

Λοιπόν, μας έβαλε και φάγαμε, φάγαμε.
Όταν φεύγαμε μας εδώκανε το ψωμί και το λάδι.
Αρνηθήκαμε να τα πάρουμε. Και όταν αρνηθήκαμε και αρνηθήκαμε κατηγορηματικά, μας είπε: από εδώ να μην ξαναπεράσετε.
Και αναγκαστήκαμε και τα πήραμε.
Κατάλαβες; Αυτός είναι ο τρόπος που ζούσαμε.
Όταν έμπαινες σε ένα σπίτι έπρεπε να κόψει το λαιμό του να σου βρει να φας.

Όμως λεφτά δεν υπήρχανε τότε.
Λεφτά στον κόσμο δεν υπήρχανε.
Όμως ο κόσμος, και θα σου πω κι ένα μικρό παράδειγμα και θα πω και τ' όνομά της για να το μάθετε κι εσείς.
Ήτανε μια εργάτρια στο εργοστάσιο Ρετσίνα, στον Πειραιά.
Και καταγότανε από δω από τον Κεφαλά.
Πήρε, πήρε τη σύνταξή της κι ήρθε στο χωριό.
Κάθε μήνα μας έβγανε από τη σύνταξή της το μερίδιό μας.
Δεν το ξόδευε, δεν το σπαταλούσε, ό,τι και να συνέβαινε, μας το φύλαε.
Τέτοιοι υπήρχανε κι άλλοι, πολλοί.
Έτσι τα βρίσκαμε τα λεφτά.

22. Η πάνω σπηλιά

(περιμένανε να δούνε από πού θα ξετρυπώσουμε εμείς. Εμείς ξέραμε ότι είναι εδώ, αυτοί δεν ξέρανε. Λοιπόν, πολλές φορές εβρεθήκαμε μαζί μέσα και κάτσαμε και 2 και 3 μέρες μαζί σ' αυτό το μέρος)

Ο Γιάννης Λιονάκης προσπαθεί να περάσει από μια τρύπα για να ανέβει στον πάνω όροφο της μεγάλης σπηλιάς. Το συνεργείο θέλει να τον αποτρέψει.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ και συνεργείο]

Εμάς τσι νεολαίας ακούει.

- Μέχρι εδώ καλά. Εδώ πως θ' ανέβετε; (Γιώργος)
Θα μου δώσεις το χέρι σου...Κάτσε να πατήσω καλά.
Εντάξει, επέρασα, άστο τώρα

- Μετά πώς θα κατέβετε από 'δω; (Γιώργος)
Θα τσουρίσω.
Πώς θα κατέβετε είναι το πρόβλημα. (Γιώργος)

Το χέρι μου εδώ.
Πώς θα βγω είναι το πρόβλημα, δεν είναι πώς θα κατέβω.
Θα βάλω τον κώλο μου και θα κατέβω.
Αλλά πώς θα βγω τώρα.

- Κύριε Γιάννη άστο. (σκηνοθέτης)
- Κύριε Γιάννη μη τώρα κι έχουμε τρεχάματα. (συνεργείο)
Θέλω να βγω. Αν δεν βγω δεν κάνετε πράμα.
Ναι αλλά εδώ τώρα δεν έχει κανένα πάτημα. (Γιώργος)
Κύριε Γιάννη άστο, άστο, θα βγει λίγο η κάμερα να το δει. (σκηνοθέτης)
Όχι, δεν μπορείτε. Θα βγω κι εγώ.
Κάτσε να πατήσω.
Το άλλο πόδι να πατήσετε αριστερά. (Δημήτρης)

Μέλη του συνεργείου βγάζουν τον Γιάννη από μια άλλη τρύπα.

Είναι ο πάνω όροφος της προηγούμενης σπηλιάς με πολλούς βράχους και τρύπες.

Ο Γιάννης όρθιος παρατηρεί το μεγάλο πλάτωμα όπου ανέβηκαν. Προσπαθεί να θυμηθεί και μετακινείται αργά.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Εδώ. Εδώ. Εντάξει.

Ξέρεις τα λέει μια παροιμία, φάε χοντρή μπουκιά
και χοντρή κουβέντα μην πεις.

Ο Γιάννης σταματάει παραπέρα, μπροστά σε βράχους.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Όταν ερχόμουν απ' έξω κι ήμουν φορτωμένος
έβγαινα απ' αυτό το βράχο,
κατέβαινα κι ερχόμουν από 'δω έτσι, έτσι
κι από 'δω πηδούσα και η Κατερίνα δεν μπορούσε να περάσει,
οι γυναίκες έχουνε δυσκολία, και λέω όταν θα ψοφώ θα περνώ.
Κι όμως είδες προτού ψοφήσω δεν περνώ, εύκολα δεν περνώ.
Κατάλαβες;

Ο Γιάννης θέλει να ανέβει στους βράχους.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Θα βγει ένας και θα με βοηθήσει... Θα βγω όμως εδώ.
Που θέλεις να πας; (σκηνοθέτης)
Από δω θα βγούμε έξω, εκεί. .
Φτάνει τώρα. (σκηνοθέτης)
Όχι, εδώ είναι πιο σπουδαίο από κάτω.

Που θέλετε να πάμε; (Γιώργος)

Να βγούμε εκεί στην πλατεία. Θα με βοηθήσεις να βγω εκεί;

- Εντάξει. (Γιώργος)

Βλέπεις αυτά είναι φουρνέλα, να τα, φουρνέλα και τσι σπούσανε εκάνανε, εκάνανε τέτοιες, εφτιάζανε κατασκευές μαρμάρινες και τσι πουλούσανε.

Κοίταξε μπαίνουνε κατσίκες μέσα,
πολλές, πολλές κατσίκες.

Ο Γιάννης και μέλη του συνεργείου έχουν βγει από ένα μεγάλο άνοιγμα στην άκρη της σπηλιάς.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Εδώ τώρα αυτό, ακούς;

Εδώ τώρα μα δεν ξέρω ποια τρύπα είναι, ακούς, που είσαι;

Εδώ έχει μια πέτρα και άμα τη σήκωνες έμπαινες κι από 'δω.

Αλλά επειδή ήτανε επικίνδυνο την ...

- Από 'δω δεν μπορούσες να' ρθεις; (Γιώργος)

Όχι από 'δω πάει τέλειωσε. Από τον γκρεμνό, από εδώ ερχόμουνα εγώ.

- Από 'δώ, από 'δω; (Γιώργος)

Ναι. Γύρου, γύρου;

Φορτωμένος 40 οκάδες πολλές φορές, τα τουφέκια,

τα πιστόλια, τα μαχαίρια, όλα ότι είχαμε

και βάστουνα και μια γυναίκα και την περνούσα.

- Από δω; (Γιώργος)

Ναι, ναι από το γκρεμνό, απ' αυτού.

Μα θέλω να έρθει ο Σταύρος να δει ...

Στην άκρη του ανοίγματος ο Γιάννης δείχνει και αφηγείται. Κάτω απότομος γκρεμός και η θάλασσα.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

25 και μέτρα είναι.

20 μέτρα, ε, από δω περνούσα πέρα και ήτανε τα μαχαίρια

κι ούλα και μια γυναίκα έφερνα μέσα.

Η Κατερίνα δεν μπορούσε να περάσει, την περνούσα εγώ.

- Πως ερχόσασταν από δω; (Χρήστος)

Ναι, όπως εμπαίναμε μέσα ο τελευταίος εκρατούσε στην πλάτη του ένα ασκί,

όταν ήτανε χειμώνας και είχε νερό και βάστα

και ένα κουρέλι και έσβηνε τα ίχνη μας,

ο τελευταίος έσβηνε τα ίχνη, για να μη τα βρούνε

σε περίπτωση, όταν ήτανε χειμώνας,

όταν ήτανε καλοκαίρι δεν υπήρχε θέμα τέτοιο.

Κι εβάστα, είχαμε κι ένα μπιτόνι με μια πετονιά

και το πετούσαμε κάτω, στη θάλασσα,

το γεμίζαμε θάλασσα, όταν δεν είχε ασκί,

και έβρεχε το κουρέλι και καθαρίζαμε.

Μια φορά λοιπόν εκεί στη μέση, στη μέση όταν ήμασταν, το ρίξε ένας Μπάρας,

Αργύρης Μπάρας, εβάστα το μπιτόνι και το πέταξε.

Ήτανε φεγγάρι και γυάλιζε και από 'κει μακριά,

ένας καρχαρίας είδε το γυαλιστερό

και με μια βουτιά κος ήρθε και άρπαξε το μπιτόνι.

Αυτό ήτανε εδώ πέρα.

Εδώ περνούσαμε, να τονε αυτός είναι ο δρόμος.

Έφερα το γαμπρό μου πριν 10 χρόνια,

ήτανε παιδί 20 χρονών και πήγε ως τη μέση,

μου λέει ωωω, απ' την έξω, δεν μπορώ μου λέει

να περάσω και έφυγε πίσω.

Η Κατερίνα, η Αργυρώ επερνούσανε αυτές, ναι, ναι η Κλάδου.

Λοιπόν άκου να πω και κάτι άλλο. Εδώ, αυτό το σημείο, ε
γινότανε η διανομή, η διανομή του φαγητού κάθε βράδυ.

Εκεί που σας έδειξα στη σπηλιά, εκεί ψηνότανε, ερχότανε εδώ
και ερχότανε όλες οι ομαδούλες και παίρνανε το ανάλογο τους.

Ανάλογα με τον αριθμό των μελών που είχανε παίρνανε
από δω το μερίδιο τους και φεύγανε πίσω.

Αυτό γινότανε, εδώ σ' αυτό το σημείο.

**Ο Γιάννης φεύγει από την άκρη του γκρεμού και επιστρέφει προς το εσωτερικό της σπηλιάς.
Καλή γενική εικόνα της πάνω σπηλιάς. Ο Γιάννης δείχνει και αφηγείται.**

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Λοιπόν κοίταξε να δεις Σταύρο,

αυτό είναι το καταφύγιο που ήμαστε με την Κατερίνα

και στέκανε αυτοί εδώ,

και μπορούσαμε από το πόδι να τονε πιάσουμε,

να τονε κατεβάσουμε κάτω.

Λοιπόν κοίταξε, αυτός ο βράχος, εκείνος, στο βάθος βλέπεις σαν μετερίζι;

- Ναι (σκηνοθέτης)

Τα βλέπεις;

Εκεί στένανε οι χωροφύλακες ενέδρα.

Εμπαίνανε, πιάνανε εκείνο το σημείο, εκεί άλλο ένα σημείο, μένανε κι όξω.

Και περιμένανε να δούνε από πού θα ξετρυπώσουμε εμείς.

Εμείς ξέραμε ότι είναι εδώ, αυτοί δεν ξέρανε.

Λοιπόν πολλές φορές εβρεθήκαμε μαζί μέσα

και κάτσαμε και 2 μέρες μαζί, κάτσαμε και 3 μέρες μαζί, σ' αυτό το μέρος.

Ένα μέλος του συνεργείου έχει ανέβει σ' ένα βράχο ψηλά. Ο Γιάννης δείχνει και αφηγείται.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ]

Λοιπόν αυτού που είσαι είναι μια κολύμπα, μεγάλη.

Και το νερό που στάζει από πάνω, 5 μήνες στάζει,

εκατέβαινε το νερό σ' αυτό ένα γουργούτι,

το 'χω κάνει με τσιμέντο κι έμπαινε από 'κει το νερό και κατέβαινε μέσα.

6 μήνες πίναμε νερό από δω.

Τα βρήκες; Έχει νερό;

Θα το πίνουνε οι κατσίκες, θα το πίνουνε, τα περιστέρια θα πίνουνε.

- Από δω τη βλέπω εγώ, εδώ πέρα βλέπω κάτι, αριστερά (Γιώργος)

Το συνεργείο και ο Γιάννης ετοιμάζονται να αναχωρήσουν.

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ και συνεργείο]

Όχι από 'κει δεν μπορείς, μόνο από δω, μόνο από δω, μόνο από δω.

- Σταύρο εντάξει είσαι; (Δημήτρης)

Έχει τρελαθεί ο Σταύρος τώρα, τι να λέμε. (Δημήτρης)

- Τι λέει ο Σταύρος; (Γιάννης)

- Ζορίζεται, έχει υψοφοβία. (Δημήτρης)

- Από δω θα κατέβουμε; (Γιώργος)

- Ναι, ναι από δω. (Γιάννης)

23. Επίλογος

*(πέρασα τόσες σφαίρες, εγλύτωσα· πέρασα από τόσες φοβερές καταστάσεις αλώβητος, επομένως
δεν έχω πρόβλημα. Και τώρα να 'ρθει, το ίδιο μου κάνει)*

SUPER

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

"...χιλιάδες αγωνιστές σε όλο τον κόσμο είχαν δώσει ό,τι είχαν για έναν σκοπό που, όπως πίστευαν, όπως έλεγαν, ήταν μεγαλύτερος από τους ίδιους, μα που τελικά αποδείχτηκε πως το μεγαλείο του ήταν αυτοί οι ίδιοι".

Ο Γιάννης μπροστά σε μια εσοχή στην κάτω σπηλιά

[ΟΝ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΙΟΝΑΚΗΣ στον κάτω όροφο της 2^{ης} σπηλιάς, έχει τελειώσει η ξενάγηση]

- Πώς είσαι τώρα που ξαναβγήκαμε μετά τόσα χρόνια; (σκηνοθέτης)

Τώρα είδαμε και το πάνω πάτωμα, το περιβόητο όπως το 'πε ο Σταύρος, και δεν το 'δαμε όλο αλλά περίπου πήραμε μια εικόνα. Αυτό ήτανε.

Και την είσοδο, και πώς εμπαίναμε και βγαίναμε απ' αυτή την πραγματικά δύσκολη σπηλιά που εμείς τότε δεν το ξέραμε.

Το ξέρουμε όμως τώρα, τώρα που είμαστε 80...90 χρονών, τα παίρνουμε χαμπάρι όλα.

- Πόσο είσαι τώρα; (σκηνοθέτης)

87, μπαίνω, μπαίνω, έχω το μισό (περάσει).

Καλά 'μαστε, δεν έχω πρόβλημα ούτε παράπονο σε κανένα.

Πέρασα τόσες σφαίρες εγγλύτωση, πέρασα από τόσες φοβερές καταστάσεις αλώβητος, επομένως δεν έχω πρόβλημα.

Και τώρα να 'ρθει το ίδιο μου κάνει.

- Πώς ένοιωσες που ξανάρθες εδώ; (Χρήστος)

Ένοιωσα, κοίταξε να δεις, ήμουνε σίγουρος εκ των προτέρων

ότι θα δυσκολευτώ πολύ να βγω απάνω,

για εδώ ήμουνα βέβαιος, αλλά για πάνω ήτανε δύσκολο,

αλλά το γεγονός ότι ήρθα και στην άλλη σπηλιά και εδώ,

ένοιωσα σα να 'μαι τότε, 'κείνη την εποχή.

Ένοιωσα σαν νέος, αυτό το λέω ειλικρινά. Τίποτα άλλο.

- Να 'σαι καλά να σε χαιρόμαστε.

Να σε χαιρόμαστε και να σε χαίρονται και οι δικοί σου. (σκηνοθέτης)

Κι εσείς να 'στε καλά.

Πάμε να πλυθούμε; Αν είστε έτοιμοι πάμε να πλυθούμε.

Από 'κει θα κατέβουμε.

Ο Γιάννης και μέλη του συνεργείου αρχίζουν να βουτάνε στη θάλασσα.

Η κάμερα εστιάζει στον Γιάννη. Κολυμπά και απολαμβάνει τα καθαρά νερά.

SUPER

Στα μέσα της δεκαετίας του '50 είχαν απομείνει στο νομό Χανίων

8 διωκόμενα και επικηρυγμένα πρόσωπα:

6 άντρες και 2 γυναίκες.

Το 1962, 4 άντρες και 2 γυναίκες από αυτούς

θα δραπετεύσουν στην Ιταλία και θα φτάσουν τελικά στην Τασκένδη.

Ανάμεσά τους και ο Γιάννης Λιονάκης.

Θα επαναπατριστούν όλοι το 1976.

Οι άλλοι 2 μένουν στο νομό Χανίων και κρύβονται.

Θα εμφανιστούν μετά τη μεταπολίτευση, το 1975.

SUPER

Θε μου και τι ν' απόγιναν της γης οι αντρειωμένοι...

